

NÜZÛL SEBEPLERİ (Esbâbü'n-Nüzûl)

Doç. Dr. Mustafa ÇETİN
Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak.

Kur'an-ı Kerim bir çok ilimlerin kaynağıdır. Her araştırmacı, kendi kabiliyet ve dirâyeti ölçüsünde ondan yararlanabilir. Ancak, Kur'an'ın ihtivâ ettiği esasların anlaşılabilmesi için bazı ilimlerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Tefsir ilminde bu ilimlere, "Ulûmu'l-Kur'an = Kur'an İlimleri" adı verilmektedir. Bunların adedi çoktur. Hattâ bu konularda müstakil eserler yazılmıştır. Ulûmu'l-Kur'an'a dâir umûmî bilgi veren eserlerde, kısa da olsa, bu ilimlere yer verilmektedir. Kur'an'ın anlaşılmasına yarayan bu konuların başında "Nüzûl Sebepleri" gelmektedir.

Allah Taâlâ her şeyi bir sebep ve hikmete bağlamış, hiç bir şeyi boşuna yaratmamıştır. Ancak, bunların bir kısmı bilinebilir, diğer kısmı bilinemez. Kur'an'ın sûre ve âyetleri de bu yönden iki kısma ayrılır. Bunların bir kısmı, Kur'an'ın büyük çoğunluğunu teşkil eden ve bir sebebe bağlı olmadan doğrudan doğruya indirilen sûre ve âyetlerdir. Öbür kısım ise, bir takım sebep ve hâdiseler dolayısıyla indirilenlerdir.

İşte bizim ele alıp üzerinde duracağımız kısım, sebepleri belli olan sûre ve âyetlerdir. Konunun iyi anlaşılabilmesi için, önce, sebep-i nüzûl'ün lügat ve ıstılah manası üzerinde duracak, sonra da bazı terimleri açıklayacağız.

1. NÜZÛL SEBEPLERİNİN LÜGAT VE İSTILAH MANASI

Nüzûl Sebepleri tâbirinin aslı, Esbâbü'n-Nüzûl'dur. Çoğul bir kelime olan esbâb'ın müfredi sebep'dir. Sebeb, lügatta metod, yol, ip, vesile ve vâsita gibi anlamlara gelir⁽¹⁾. Nüzûl de, yukarıdan aşağıya inmek anlamını ifade eder. Aynı kökten gelen inzâl ve tenzîl kelimeleri, yukarıdan aşağıya indirme manasına gelmekle birlikte, aralarında anlam farkları da vardır. Inzâl, toptan indirme, tenzîl de, aralıklarla azar azar indirme anlamlarında kullanılırlar⁽²⁾.

(1) er-Râğıbu'l-İsfahânî, **Mu'cemu Müfredâtî'l-İlfâzî'l-Kur'ani'l-Azîm**, Tahkik: Nedim Maraşlı, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 225. Krş. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî'l-Basrî (İbn Düreyd), **Cemheretü'l-Lüğa**, Bağdâd 1345/1926, III, 185; Ebu Mansûr Mahammed b. Ahmed el-Ezherî, **Tehzîbü'l-Lüğa**, Kahire ts., XII, 314; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh**, Beyrut 1979, I, 145; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut 1956, I,458,459; Muhammed Ali et-Tehânevî **Keşşâfu İstılâhâtî'l-Fünûn**, İstanbul 1984, I, 262, 263.

(2) **el-Müfredât**, 509, 510. Krş. **Cemheratü'l-Lüğa**, III, 18; **Tehzîbü'l-Lüğa**, XIII, 211; **es-Sihâh**, V, 1829; **Lisânü'l-Arab**, XI, 656, 657.

Târîfi: Hz. Peygamber zamanında meydana gelen bir hâdise veya kendisine sorulan bir soru dolayısıyla bir veya birkaç âyetin, yahut ta bir sürenin inmesine âmil olan şeylere, Nüzûl Sebepleri denir⁽³⁾.

Tarih, hakîkatları rivâyetlerden, vesîka ve naslardan elde eder. Olayları ve gerçekleri doğru olarak aksettiren tarih olmakla birlikte, o yalnız başına kesin bir sonuç elde edemez. Sosyoloji, edebiyât ve tabîî bilimler gibi ilimlerde, tarihin önemli yardımcılarıdır. Bunun için, tefsîr ilminde önemli yeri ve değeri bulunan nüzûl sebepleri konusunun yalnız tarih nokta-i nazarından ele alınıp değerlendirilmemesi icâbeder. Onun bilhassa, insanlığın mutluluğunu sağlayan Kur'an'ın prensiplerinin anlaşılması, hükümlerin teşrî, tahsîs ve tâyîhi gibi hususlardaki rolü dikkate alınmalıdır.

Ayet ve sûrelerin Allâh Taâlâ'nın maksadına uygun olarak anlaşılmasında sebebi nüzûl'ün çok büyük bir ehemmiyeti vardır. Gerçekte, sahabenin Kur'an tefsirinde isâbetli görüş sâhibi olmaları ve yüce mertebelere ermeleri, bu ve benzeri ilimlerle mücehhez bulunmalarındandır. Onlar tenzîle şahit olmuşlardır. Hz. Peygamber'e bir âyet veya bir sûre indirildiğinde, onların sebebini, hangi vak'anın buna âmil olduğunu, soru soranın psikolojik ve kültürel durumunu ve soru sormasındaki sâiki iyi bilirlerdi. Yine sahabe, değişik olaylara ve çeşitli sebeplere bağlı olarak indirilen âyetlerin tazammun ettiği mana ve hükümleri anlama ve değerlendirme hususlarında birbirlerinden farklıydılar. Onların bazıları, tahsîsen, tefsirle meşgûl olan mümtâz zevat, umûmiyetle Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorlar, olayların sebep ve hükümleri arasındaki alâka ve münâsebetleri kavrayabiliyorlardı. Sebeb-i nüzûl ilminin esas hedefi de budur. Bazı âlimlerin başlangıçta, tefsir ilminin, nüzûl sebeplerinin bilinmesinden ibâret olduğu tarzındaki sözleri bu gerçeği ifade eder, Nüzûl sebepleri belli olmayan âyet ve sûreler ise, sahâbeyi muhâkemeye ve mütenakız gibi görünen hükümleri te'lîfe sevk etmiştir. Sahabeden bazılarının ve onlardan sonra gelen bir kısım âlimlerin tefsirden çekinmeleri, hep sebep-hüküm (sonuç) arasındaki münâsebeti kuramamalarındandır. Meselâ, Muhammed b. Sîrîn (Ö. 110/728) şöyle diyor: Kur'an bir âyeti Ubeyde b. es-Selmânî (Ö. 72/691) den sordum. Bana, "Allah'tan kork ve doğru söyle; Allah'ın Kur'an'ı hangi şeyler hakkında indirdiğini bilenler gitti" dedi⁽⁴⁾.

Yukarıda sûre ve âyetlerin indirilmesinde, Hz. Peygamber zamanında meydana gelen olayların ve kendisine yöneltilen soruların rol oynadığını, bunlara da nüzûl sebepleri denildiğini belirtmiştik. Şimdi bunu biraz daha açıklayalım. Nüzûle sebep olan olaylar bir kaç grupta ele alınıp değerlendirilebilir:

A- Bunlar bazen unutulmuş ve terkedilmiş bir düşmanlık, fitne ve kavganın körüklenecek yeniden uyandırılması tarzında ortaya çıkabilir. Buna örnek olarak, Medinede Evs ve Hazreç kabilerine mensup iki grup insan arasında, yahûdîlerin sinsî davranışları ve kıskırtmaları sonucunda meydana gelen ihtilaf ve münâzaraları gösterilebilir. Başlangıçta, küçük bir tartışma şeklinde beliren bu ihtilaf, kısa zamanda süratle kızışıp büyümüş ve her iki tarafın adamları: "Hayrin silaha, silaha davranın!" diyecek kadar işi ilerletmişlerdi. İşte bu hâdise üzerine: "Ey îmân edenler! Eğer kendilerine kitap verilenlerin bir takımına uyarsanız, sizi, imanınızdan sonra döndürüp kâfir yaparlar" (Ali İmrân 3/100) âyeti ve devamındaki diğer âyetler nâzil olmuştu. Bu âyetler, ayrılık, düşmanlık ve intikam duygularının ortadan kaldırılmasını, sevgi, birlik ve beraberlik gibi hasletlerin onların yerini almasını telkin etmektedirler⁽⁵⁾.

(3) Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-Irfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır 1372/1952, I, 99; Krş. Subhî's-Sâlih, *Mebâhisu fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1968, 132; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1971, 111.

(4) Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasan el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Mısır 1388/1968, 4.

(5) Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Mısır 1373/1945, IV, 24, 25; Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Bagavî, *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut 1407/1987, I, 331, 332; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 66; Menâhil, I, 100.

B- Bu olaylar, din ve ibâdet konularında işlenen fâhiş bir hatanın düzeltilmesi tarzında da olabilir. Buna örnek olarak, sarhoş iken imam olan bir sahabinin bir âyeti yanlış okuması gösterilmektedir. İslâmiyetin ilk yıllarında henüz içki yasak edilmemişti. el-Bakara sûresi (2) 19-20. âyetlerinin nüzûlünü müteâkıp, müslümlardan bir kısmı, din ve akla zarar verdiği ve büyük günah olduğu için içkiyi bırakmış; diğer bir grup insan da onun faydası var diyerek içmeye devam etmişti⁽⁶⁾.

Sahabenin zenginlerinden Abdurrahman b. Avf, bir gün bir ziyâfet vermiş, sahabilerden ona iştirak edenler yiyip içmişlerdi. Akşam namazı vakti girince de içlerinden biri imam olmuş ve namaza durmuşlardı. İmam olan sahabî, Fatiha (1) suresinden sonra, Kâfirûn (109) suresini okumaya başlamış, ikinci âyetin başında bulunan "lâ" harfini hafifederek âyeti yanlış olarak okumuştur. Asıl anlamı, "Ey inkârcılar! Ben sizin toptıklarınıza ibâdet etmem" tarzında olan âyeti, söz konusu haziften sonra, "Ey inkârcılar! Ben sizin toptıklarınıza taparım" şekline sokmuştu. Bundan dolayı şu âyet nâzil olmuştu: "Ey inananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünüpken, -yolcu olan müstesna- gusledene kadar namaza yaklaşmayın..." (Nisâ 4/43)⁽⁷⁾.

C- Bu hâdiseler bazen de, temennîler ve istekler tarzında olabilir. Bunlara örnek olarak da, Hz. Ömer'in dua ve arzularına muvâfık olarak nâzil olan âyetler gösterilebilir. Kaynaklarda naklolunduğuna göre⁽⁸⁾; Hz. Ömer (R.A.) şöyle demiştir: Allah Taâlâ üç yerde benim re'yime muvâfakat buyurmuştur: a-Bir gün, Yâ Rasûlellah! İbrahim (A.S)'in makamını namazgâh edinsek, demiştin; bunun üzerine, "... Siz de İbrahim'in makamını bir namazgâh edinin" (Bakara 2/125) âyeti indirildi. b-Bir kere de, Yâ Rasûlellah, evinize iyi-kötü her nevi insan geliyor zevcât-ı tâhirâtı görüyor. Emir buyursanız da örtünseler, demiştin. Bunun üzerine, hicâb (örtünme) âyeti inmiştir⁽⁹⁾: "Ey inananlar! Peygamber'in evlerine, yemeğe çağırılmaksızın vakitli vakitsiz girmeyin; fakat dâvetedilerseniz girin ve yemeği yiyince dağılın. Sohbet etmek için de girip oturmayın. Bu hâliniz Peygamber'i üzüyor, o da size bir şey söylemeye çekiniyordu. Allah gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamber'in eşlerinden bir şey istediğinizde onu perde arkasından isteyin. Bu sâyede sizin gönülleriniz de, onların gönülleri de daha temiz kalır. Bundan sonra ne Allah'ın peygamber'ini üzmeniz ve ne de O'nun eşlerini nikâhlamanız aslâ câiz değildir. Doğrusu bu, Allah katında büyük şeydir" (Ahzâb 33/53). c-Bir defa da, Hz. Peygamber'in zevcelerinin kadınlık icâbı ve kıskançlık sebebiyle etrafında toplanmaları ve kendisini üzmelerinden dolayı, eğer, Hz. Peygamber sizi boşarsa, Rabb'i O'na... eşler verir..." demiştin; bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: "Ey Peygamber'in hanımları! Eğer O sizi boşarsa, Rabb'i O'na, sizden daha iyi olan, kendini Allah'a veren, inanan, boyun eğen, tövbe eden, kulluk eden, oruç tutan, dul ve bâkire eşler verebilir" (Tahrîm 66/5).

Hz. Peygamber'e tevcîh olunan ve âyetlerin nâzil olmasına sebep olan sorular da zaman yönünden üç grupta ele alınıp değerlendirilebilirler:

a- Geçmişe ait olanlar: Buna misâl olarak, "Ey Muhammed! Sana Zülkarneyn'i sorarlar, O'nu size anlatacağım de" (Kehf 18/83) âyeti gösterilebilir.

(6) Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm, Beyrut 1388/1969, I, 255.

(7) Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 87; Celâluddîn es-Suyûtî, Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl, Mısır 1290/1873, 38,39; krş. Taberî, Tefsîr, V. 95/115; Meâlimu't-Tenzîl, I, 431 vd; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakaiki Gavâmizit-Tenzîl, Kahire 1373/1953, I, 513; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 500, 501; Menâhil, I, 100.

(8) Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Câmiu's Sahîh, Mısır 1378/1958, Tefsir (sure 2), 9 (V, 149, 150); Ebû İshâ et-Tirmizî, es-Sünen, Mısır 1965, Tefsir (sure 2), 7 (V. 254, 255); Muhammed b. Yezîd b. Mâce, es-Sünen, Mısır 1372/1952, K. İkame, 56 (I, 322, 323); Meâlimu't-Tenzîl, I, 113.

(9) Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 247, 248; krş. Taberî, Tefsîr, XXVIII, 164; Meâlimu't-Tenzîl, IV, 366; Menâhil, I, 100.

b- Hz, Peygamber'in yaşadığı devre ait olanlar: Buna da, "*Ey Muhammed! Sana rûhun ne olduğunu soruyorlar. De ki: Rûh Rabbımın emrinden ibârettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir*" (İsrâ 17/85) âyeti örnek teşkil eder.

c- İstikbâle ait olanlar: Bu gruba örnek olarak da: "*Ey Muhammed! Sana kıyâmetin ne zaman meydana geleceğini sorarlar*" (Nâziât 79/42) âyetini gösterebiliriz.

Nüzûl sebeplerinin târifini yaparken, onun bir hâdisе veya Hz. Peygamber'e sorulan bir sorudan dolayı, bir veya bir kaç âyetin, yahut ta bir sûrenin inmesinin yine kendi zamanındaki olay ve âmillere bağlı olarak cereyân ettiğini belirtmiştik. Bu nevi âyetler ya hemen nâzil olur, ya da, bir çok sebep ve hikmetlerden dolayı geç nâzil olurlar. Nitekim Hz. Peygamber'e, rûh, Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn hakkında sual sorulduğu zaman, kendileri, "*İnşallah*" demeden, "*yarın haber vereyim*" diye söylemişti. Bunun üzerine vahy bir hayli gecikmişti (İbn İshak'ın rivâyetine göre onbeş gün, bazılarına göre üç gün, bir kısmına göre de kırk gündür). Bu da kendisine ağır gelmişti. Daha sonra bu soruların cevapları nâzil olmuştu. Bu hâdiseden dolayı Allah Taâlâ, Hz. Peygamber'i ve O'nun şahsında bütün müslümanları uyarma ve irşâd mâhiyetinde olan ve kendilerine bir işi Allah'ın dilemesine havale etmeyi öğreten şu âyetler nâzil olmuştur: "*Her hangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: Ben yarın onu yapacağım deme. Unuttuğun zaman Rabbını an ve şöyle de: Umulur ki, Rabbım beni doğruya daha yakın olana erİştirir*" (Kehf 18/23,24)⁽¹⁰⁾.

2- NÜZÛL SEBEPLERİNİN BİLİNMESİNİN LÜZÛM VE FAYDALARI

Sûre ve âyetlerin nüzûl sebeplerinin bilinmesinin gerekli olup olmadığı ve faydasının bulunup bulunmadığı hususlarında âlimler arasında görüş ayrılıkları vardır. Onlardan bazıları, esbâb-ı nüzûlü bilmenin lüzûmsuz olduğunu söylemişler ve onun yarar sağlamayacağını savunmuşlardır. Büyük çoğunluk ise, sûre ve âyetlerin nüzûl sebeplerinin bilinmesine büyük ihtiyaç duyulduğu ve onun pek çok faydalar sağladığı görüşünü benimsemişlerdir. Aşağıda özetlenip maddeler hâlinde kaydedilen hususlar, nüzûl sebeplerinin bilinmesinin gerekli ve faydalı olduğunu göstermektedir ⁽¹¹⁾.

a- Nüzûl sebeplerinin bilinmesi, Allah Taâlâ'nın Kur'an-ı kerimde vazettiği hükümlerin hikmetlerini tanıma ve anlamada yardımcı olur. Hikmetlerin bilinmesinin hem mü'mine, hem de inanmayana bir takım yararları vardır. Mü'mini Allah'ın emrettiği hükümleri tatbîk etmeye teşvik eder. Zîra mü'min bu sâyede, emirlerin yerine getirilmesi sonucunda ortaya çıkacak faydaları görmekte güçlük çekmez. İşte o zaman da onun imânı kuvvetlenir. Hikmetlerin bilinmesi, inanmayanları Allah'a îmana teşvik etmesi bakımından faydalıdır. Zîra o da, Kur'andaki bu hükümlerin insanlığın yararı ve ilerlemesi için vazolunduklarını, boşuna, ortaya konulmadıklarını anlar. Şâyet o, düşünen bir kişi var ise, âyetlerin anlamları üzerinde kafa yorar, delâlet ettiği gerçekleri görür, neficede de, îmana gelir ve kurtulur. İnsan Allah'ın emirlerinin hikmetlerini kavradığı zaman, Allah'ın kendileri için kolaylıklar istediğini, onlara işkence, sıkıntı ve zorluk dilemediğini, aksine onların dünya ve âhirette mutlu olmalarını temin etmek maksadıyla elçiler ve kitaplar gönderdiğini, emir ve yasaklarını bildirdiğini anlar⁽¹²⁾.

b- Nüzûl sebepleri bilinince âyetlerden murad olunan manalar daha kolay anlaşılır; bu husustaki şüphe ve güçlükler ortadan kalkmış olur. Çünkü, Kur'an'da öyle âyetler vardır ki, onlarda anlatılmak istenilen mana ve hükümler, ancak nüzûl sebeplerinin bilinmesiyle açıklı-

(10) Taberî, *Tefsîr*, XV, 228-230; Meâlimu't-Tenzil, III, 157; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 72, 79; Lûbâbu'n-Nükûl, 87; Menâhil, I, 101; Abdülfettâh el-Kâdî, *Esbâbu'n-Nüzûl anî's-Sahâbeti ve'l-Müfessirin*, Kahire, ts. 142; Abdullah Aydemir, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi, C. XI, sy. I, s., 30.

(11) Menâhil, I, 102; A.F. Kâdî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 6.

(12) Bkz. aynı kaynaklar, aynı yerler.

ğa kavuşur. Eğer bu sebepler bilinmemiş olsaydı, sûre ve âyetde kastolunan şeyler husûsunda hataya düşülürdü. Vâhîdî (Ö. 468/1076) bu konuda şöyle demektedir: "Bu gün, bu hususta konuşanlar, âyetin nüzûl sebebini bilmeden konuşmanın tehlikesini düşünmeksizin cehâlet yularını takıyor ve yeni şeyler icâd edip yalanlar uyduruyorlar" (13). Yine aynı zat, "Bir âyetin nüzûl sebebi bilinmeden onun tefsirini anlama imkanı olmaz" demiştir (14). Takıyyuddîn b. Dakîkî'l-İd de (Ö. 702/1302): "Nüzûl sebebinin açıklanması, Kur'an'ın anlamlarının kavranılması hususunda kuvvetli bir yoldur" demektir (15). İbn Teymiyye (Ö.711/1311) ise şöyle söylemiştir: "Nüzûl sebeplerini bilmek âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olur; çünkü, sebebin bilinmesi müsebbebin (sonucun) bilinmesinde âmil olur" (16).

Şimdi nüzûl sebeplerini bilmenin faydalarına dair Kur'an'dan bazı örnekler görelim.

Örnek: 1- Allah Taâlâ şöyle buyurmuştur: "Doğu da batı da Allah'a aittir; ne tarafa yönelirseniz yönelin, Allah'ın vechi oradadır. Şüphesiz, Allah (Her yönü kaplar ve (her şeyi) hakkıyla bilir" (Bakara 2/115).

Bu âyetten ilk anda anlaşılan mâna, herhangi bir tarafa yönelinerek namaz kılınabileceği şeklindedir. Gerçekte ise, âyette kastedilen asıl mana bu değildir. Bu âyette muradolunan esas anlamın, yolculuk sırasında kılınan nâfile namaza veya kible yönü bilemediğinden dolayı, kendi ictihadına göre namaz kılan, sonra da, bu ictihadında yanıldığı meydana çıkan kimsele- re ait olduğudur (17). Abdullah b. Ömer (R.A) şöyle demiştir: Hz. Peygamber, devesinin üzerinde -devesi onu nereye yöneltirse yöneltsin- farz olmayan namazları kılardı ve nitelik, Mekkedden Medineye bu durumda geldi. Sonra İbn Ömer: "Doğu da batı da Allah'a aittir..." âyetini okudu ve bu âyet, bu hususta nâzil olmuştur dedi (18). Zerkeşi (Ö. 794/1391) bu âyetle ilgili olarak şöyle demektedir: "Yalnız âyetin lafzından anlaşılan mana ile iktifa etmiş olsaydık, ister seferde, isterse mukîm iken olsun, namaz kılan kimsenin, namazda, kibleye yönelmesinin gerekli olmaması lazım gelirdi. Oysa böyle bir durun icma'a aykırıdır. Görüldüğü gibi, sebebi bilinmedikçe âyetin muradı anlaşılammaktadır. Bu âyet, Hz. Peygamber mekkeden Medine'ye, devesinin üzerinde, devesinin yönelttiği yöne doğru namaz kıldığı sırada nâzil olmuştur. Âyette, neyin murad edildiği böylece anlaşılmış oluyor" (19).

Örnek: 2- "Safâ ve Merve, Allah'ın alâmetlerindedir. Bundan dolayı kim Beyt (kâbe) i hacceder, yahut umre yaparsa, her ikisini tavâf etmesinde bir mahzûr yoktur. Kim gönlünden bir iyilik yaparsa, şüphesiz ki Allah (iyiliğe) iyilikte mukabele eden ve (bunu hak edeni) naklayla bilendir" (Bakara 2/158).

Bu âyetin zâhirî manası dikkate alındığı zaman, Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın farz olmaması gerekmektedir. Âyetin nüzûl sebebi: Sahâbenin, Câhiliye âdetlerinden olduğu gerekçesiyle, Sefâ ve Merve arasında sa'y yapmaktan çekinmeleri idi. İşte bu âyet nâzil olarak onların bu şüphesini kaldırmış oldu. bu ise, sa'yin vâcib olmasını (Hanefilere göre) veya farz olmasını ortadan kaldırmaz. Şimdi bu husustaki rivâyeti sahîh kaynaklara dayanarak naklede- lim.

(13) Vâhîdî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 4.

(14) Vâhîdî, a.g.e., 4; *Lübâbu'n-Nukûl*, 2; *Menâhil*, 102.

(15) *Lübâbu'n-Nukûl*, 2.

(16) İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûlî't-Tefsîr*, Tahkîk: Adnân Zarzûr, 96, Beyrut 1392, 1972; *Lübâbu'n-Nukûl*, 2.

(17) *Menâhil*, I, 102, 103; A.F. Kadî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 7.

(18) Tirmizî, *Tefsîr* (sure 2), 3 (V, 205).

(19) *Burhân*, I, 29. Geniş bilgi için bkz. T. Kocyiğit-İ. Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, Ankara 1984, I, 208; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 157-159.

Urve b. Zübeyr (r.a.)'den rivâyet olunmuştur. O şöyle anlatıyor:

Mü'minlerin annesi Hz. Aişe (r.a.)'ye, "*şüphesiz Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir...*" âyetiyle ilgili hükmü sorarken:

- Safâ ile Merve'yi tavaf etmemekten dolayı kimsenin günahkâr olacağını sanmıyorum, dedim. Hz. Aişe (r.a.) bana:

- Ey kardeşimin oğlu, ne kötü söz söyledin! Şâyet âyet'in hükmü senin te'vîl ettiğin gibi olsaydı, âyet: "*Onları tavâf etmemesinde bir günah yoktur*" şeklinde olurdu. Ancak bu âyet, Ensâr hakkında nâzil olmuştur. Onlar henüz müslüman olmadan önce, Menât-ı Tâğîye adlı puta tapınmak üzere ihrâma giriyorlardı. İşte, câhiliyye devrinde, bu put için ihrama giren kişi Safâ ile Merve'yi tavaf etmeyi günah sayıyordu. Durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sorarak:

- Ey Allah'ın eçisi! Câhiliyye çağında, Safâ ile Merve'yi tavaf etmekten çekiniyorduk, dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti inzâl buyurdu. Hz. Âişe (r.a.)

- Böylece Resûlüllah, Safâ ile Merve'yi tavaf etmeyi (bu âyete dayanarak) farz kılmıştır. Bu sebeple bunları tavaf etmeyi terketmeğe hiç kimsenin hakkı yoktur", dedi (20).

Yine Hz. Âişe (r.a.)'den rivâyet olunmuştur. O der ki:

- Allah, Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyen kimsenin ne haccını, ne de umne'sini tam saymaz; çünkü Allah Taâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Şüphesiz Safâ ve Merve Allah'ın alâmetlerindendir*"(21).

Habîbe b. Ebî Teczie (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "*Allah size sa'y'i farz kılmıştır. O halde sa'y ediniz*" (22).

Enes b. Mâlik'e Safâ ile Merve arasında sa'y etmenin hükmü sorulunca O:

- İkisi de câhiliyye alâmetlerindendi. Ancak islâm gelince bunlar arasında sa'y etmekten vazgeçtik. Bunun üzerine, Allah Taâlâ, "*Şüphesiz Safâ ve Merve Allah'ın alâmetlerindendir...*" âyetini inzâl buyurdu (23).

Eş-Şa'bî ise bu konuda şunları söylemektedir: Câhiliyye çağında Safâ üzerinde İsâf, Merve üzerinde de Nâile adlı birer put vardı. Müşrikler bunlar arasında dolaşırken onlara ellerini sürerlerdi. Bu sebeple müslümanlar onlar arasında sa'y etmekten çekiniyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu (24).

Hülâsa, yukarıda zikrolunan nüzûl sebebinin ışığında âyetin mana ve hükmü daha iyi anlaşılabilir, hacceden müslümanlar için Safâ ile Merve arasında sa'y etmelerinin vücûbu ortaya çıkmaktadır.

Örnek: 3- Âlü İmran suresi (âyet: 188)'inde Allah Taâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Ettiklerine sevinen ve yapmadıklarıyla da övülmekten hoşlananlar yokmu! Sakın ama sakın onların azâbdan kurtulacaklarını sanma! Elem verici azâb onlar içindir*".

(20) Buhârî, Hacc, 79 (II, 169, 170); Ebû Abdîrrahmân en-Nesâî, Sünen, Mısır 1348/1930, Menâsik, 168 (V, 238, 239); İbn Mâce, Menâsik, 43 (II, 994, 995).

(21) Buhârî, Umre, 10 (II, 203); İbn Mâce, Menâsik, 43 (II, 994, 995); Tirmizî, Hacc, 39 (III, 217).

(22) Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, el-Fethu'r-Rabbânî, Mısır 1396/1976, XII, 77; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, el-Câmi Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirayeti min limi't-Tefsir, Mısır 1383/1964, I, 161. "Teczie" kelimesi bâzen "Ticrae" şeklinde de kullanılır (bk. A.A. el-Bennâ, Bülûğu'l-Emânî, min Esrârî Fethi'r-Rabbânî, Mısır 1396/1976, XII, 76).

(23) Tirmizî, Tefsir, 3 (V, 209).

(24) Taberî, Tefsir, II, 46.

Mervân b. el-Hakem bu âyetin manasını anlatmakta güçlük çekmiş ve şöyle demişti: *"Şâyet yaptıklarından hoşlanan ve yapmadıklarıyla da övülmek isteyen her insan azâb görecekse, o zaman, hiç birimiz azâbdan kurtulamayacağız demektir"*. İşte Mervân'ın âyette kastedilen manayı anlamakta güçlük çekmesi, Abdullah b. Abbas (r.a.)'ın kendisine bu âyetin sebebi- nüzûlünü açıklamasına kadar devam etmiştir. Şöyleki:

Mervân b el-Hakem el-Âs, Muâviye tarafından Medîne Vâliliği'ne tâyin edilmişti. bir gün kapıcısını, ümmetin âlimi olan Abdullah b. Abbas'a gönderirken ona:

- İbn Abbas'a git ve kendisine de ki: *"İçimizden yaptığıyla sevinen ve yapmadığıyla da övülmek isteyen herkes azablandırılacaksa, hepimiz azab göreceğiz, demektir. İbn Abbâs şöyle cevap vermiştir:*

Bu âyetten size ne? Bu âyet, Kitab ehli hakkında nâzil olmuştur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara bir şey sormuş, onlar ise sorulan şeyi gizleyip başka bir şey söylemişlerdi. Buna rağmen onlar kendilerini Hz. Peygamber'e sorduğu soruyu cevap vermiş gibi göstererek, bundan dolayı O'ndan kendilerini övmesini istemişler ve Hz. Peygamber'in onlara sorduğu şeyi gizlemelerine de sevinmişlerdi" (25).

Böylece Mervân, âyetteki tehdidin mü'minler için değil, kitab ehli için olduğunu öğrenmiş, âyetin manasını gereği gibi anladığından dolayı da kalbi huzur bulmuş ve sevinmiştir⁽²⁶⁾.

Örnek: 4- Allah Taâlâ, Talak suresi (65). 4. âyetinde şöyle buyurmuştur: *"Kadınlarınız içinde ay hâli görmekten kesilenler ile henüz ay hâli görmemiş olanların iddetleri hususunda şüpheye düşerseniz, bilin ki, onların iddet beklemesi üç aydır; gebe olanların iddeti, doğurmalarıyla tamamlanır. Allah, emrine karşı gelmekten sakınan kimseye içinde kolaylık verir"*.

Bazı âlimler, âyetteki *"şüpheye düşerseniz"* ifâdesinden neyin kastedildiğini anlamakta güçlük çekmişlerdi. Hattâ Zâhiriyye mezhebi mensupları, hayızdan kesilen kadının bu konuda şüpheye düşmediği takdirde, iddet beklemeyeceği görüşünü benimsemişlerdi. Fakat âyetin nüzûl sebebi, metinde yer alan şarttan neyin kastedildiğini açıklamak suretiyle, bu konuda gerçeği meydana çıkarmaktadır. Âyetin nüzûl sebebi şudur: Kadınların iddetleriyle ilgili olarak; *"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç aybaşı hâli bekler"* (Bakara 2/228), *"İçinizden ölenlerin bırakmış olduğu eşler, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler"* (Bakara 2/234) âyetleri nâzil olduğu zaman, sahâbe: *"Kadınların iddetlerinden sadece zikredilmeyenler kaldı ki, onlar da yaşlı kadınlar ile küçük kız çocuklarının iddetleridir"*, dediler. bunun üzerine, *"Kadınlarınız içinde ay hâli görmekten kesilenler ile henüz ay hâli görmemiş olanların iddetleri..."* âyeti nâzil oldu⁽²⁷⁾.

Görülüyor ki, âyet, yaşlılarla küçüklerin iddetleriyle ilgili hükmü bilmeyen ve bu yüzden, onların da iddet beklemelerinin gerekli olup olmadığı veya iddetlerinin, diğer kadınların iddetleri gibi olup olmadığı hususunda şüpheye düşen kimselere yol göstermekte, onları bu konuda aydınlatmaktadır. Netice olarak, *"Eğer şüpheye düşerseniz..."* ibâresinin manası, onlarla ilgili hükmü anlamakta müşkilât çekiyorsanız ve iddetlerini nasıl bekliyeceklerini bilmiyorsanız, o hususlarla ilgili hüküm işte budur, demektir⁽²⁸⁾.

Örnek: 5- Osman b. Maz'ûn (Ö. 2/624) ve Amr b. Ma'dikerib (Ö 21/642); *"İmân edip, güzel amel işleyenlere, tattıklarından dolayı hiç bir suç yoktur"* (Mâide 5/93) âyeti nâzil oldu-

(25) Buharî, Tefsir, 16, (V, 174); Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-Sahîh, Mısır 1374/1955, Münâfikûn, 8 (IV, 2143); Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Mısır 1313/1890, I, 298.

(26) Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 79.

(27) Taberî, Tefsir, II, 438 vd; 511 vd; krş. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 246.

(28) Bk. A.F. Kâdi, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 8.

ğunda, içkinin mübah olduğunu iddiâyâ kalkmışlardı⁽²⁹⁾. Zîra onlar, âyetin nüzûl sebebini bilmiyorlardı. Bu âyetin nüzûl sebebi şudur: "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçınun ki saâdete eresiniz" (Mâide 5/90) âyeti, bazıları şöyle dediler: "Ey Allah'ın elçisi! İçimizde Allah yolunda öldürülmüş ya da yatağında ölmüş olan kimseler var. Onlar şarap içip kumar oynuyorlardı. Oysa Allah onları şeytan işi pislik kıldı. Öyleyse onların durumları ne olacak? İşte bu soru üzerine Allah Taâlâ: "İmân edip, güzel amel işleyenlere, tattıklarından dolayı hiç bir suç yoktur" âyetini indirerek daha önce ölen bu durumdaki kişilerin affa uğradıklarını beyân etmiştir⁽³⁰⁾.

C- Nüzûl sebebi, bir âyetin hasr⁽³¹⁾ ifâde ettiği şüphesini ortadan kaldırır. Âyetin zâhiri manası hasr ifâde edebilir. Sebeb-i nüzûl bilindiği zaman, bu konuda düşülecek hatalardan korunulmuş ve âyette muradolan esas anlam ortaya çıkmış olur.

Örnek: "De ki, bana vahyolunan içinde yiyenin yiyeceğinde haram olarak, murdar oldukları için ölüden, akar kandan, domuz etinden, Allah'tan başkası adına kesildiğinden dolayı fîsk olandan başka bir şey bulmuyorum; fakat darda kalan, başkasının payına el uzatmamak ve zarûret miktarını aşmamak üzere bunlardan da yiyebilir" (En'âm 6/145).

Aslında yenilmesi haram olanlar, yalnız bu âyette zikrolunan bu dört şeyden ibâret değildir; bunların dışında da haram sayılan daha bir çok yiyecek ve içecekler de bulunmaktadır⁽³²⁾. Yukarıdaki âyetin nüzûl sebebi araştırıldığı zaman mesele aydınlanmaktadır. Bazı kişiler, sırf inat ve inkârlarından dolayı, Allah'ın helâl kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helâl kılmak istemişlerdir; âyet onlar hakkında indirilmiştir. Allah Taâlâ onların bu görüşlerinin yanlış olduğunu ve Kur'an'a ters düştüğünü beyân etmiş, haram olan şeylerin de bu sayılanlardan ibâret olduklarını kastetmemiştir. İmâm eş-Şâfiî (Ö. 204/819) ve pek çok âlim, Allah Taâlâ'nın, bu âyette, o kişilere, âdetâ şöyle hitabettiğini söylemişlerdir:

"Helâl ancak sizin haram saydıklarınız, haram da, yine sizin helâl kabul ettiklerinizdir" (33). Sonuç olarak, bu âyette hasr yoktur; zîra haramlar, bu dört şeyden ibâret değildir. Bundan maksat ise, Allah ve Rasûlü'nün kâfirlere muhâlefet etmeleri ve onların gâyelerine zıt bir şekilde onlara muâmelede bulunmalarındır⁽³⁴⁾.

d- Nüzûl sebebi, âyetin ihtivâ ettiği hükmü tahsîs eder. Bu husûsun örneği mücâdele sûresinin ilk dört âyetinde görülmektedir. Bu âyetler, Evs b. Sâmitin karısı Havle b. Sa'lebe'ye zihâr yapması⁽³⁵⁾ üzerine nâzil olmuştur. Bu âyetlerin içine aldığı hükümler, yalnız bu iki şahsa mahsûstur. bunların dışında kalan kişilerin durumları, ancak, kıyas gibi başka delillerle tâyin olunabilir. Şurası bir gerçektir ki, nüzûl sebebi bilinmemiş olsaydı, ne bu âyetlerin muhtevâ ve gâyeleri anlaşılabilir ve ne de bu hükümlerden faydalanılabildi⁽³⁶⁾.

(29) Taberî, Tefsir, VII, 36; Burhân, I, 28.

(30) Tirmizî, Tefsir, 6 (V, 254, 255); Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 118, 119; Bedruddin ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır 1376/1957, I, 28.

(31) Hasr, bir şeyi veya bir hükmü başkasından kaldırıp yalnız bir kişiye tahsis etmektir. Bkz. Müfredât, 119; Ebu'l-Baka el-Hüseyn el-Kelevî, Kitabu'l-Külliyât, Kahire 1280/1863, 158.

(32) Yine her azı dişli yırtıcı hayvan ile pençelinin ve ehî eşek etlerinin yenilmeleri de haramdır. Bkz. Buhârî, Zebâih, 28 (VI, 230); Müslim, Nikâh, 30 (II, 1028); Tirmizî, Et'ime, 1, (IV, 71); İbn Mâce, Zebâih, 13 (II, 1065), Sayd, 13 (II, 1077).

(33) Taberî, Tefsir, VIII, 68 vd; Burhân, I, 23.

(34) Menâhil, I, 105; A.F. Kâdî, Esbâbu'n-Nüzûl, 8.

(35) Zihâr: Erkeğin karısına, "sen bana anamın sırtı gibisin" demesidir. Bkz. Müfredât, 328. İslâmdan önce, böylece kadın ebediyen kocasından boş olur, karı kocanın tekrar birleşmesi imkânsız olurdu. Mücâdele sûresinin 2, 3 ve 4. âyetlerinde bu âdet şarta bağlanarak ortadan kaldırılmıştır.

(36) Taberî, Tefsir, XXVIII, I vd; Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 231, 232; İbn Kesir, Tefsir, IV, 318; Menâhil, I, 104.

e- Nüzûl sebebinin bilinmesi, âyetin mâna ve hükmünden istifâde etmek isteyen kimse- nin vahyi tesbitinde, hıfz ve anlayışında kolaylık sağlar. Âyeti dinleyen herkesin zihninde vahy nakşolunur; ezberlenmesi ve anlaşılması imkân dâhiline girer. Zîre, sebeplerle sonuçla- rın ve olaylar hukûmlerin alakasını kurabilmek için, şahıs, zaman ve yerlerin bilinmesine ihtiyaç vardır. Nitekim, eşyânın idrâki, zihinde yerleşmesi ve olaylar arasında zihni ilişkilerin kurulması hatırlamayı kolaylaştıran faktörlerdendir. Buna psikolojide, "*manaların çağrışımu*" ilkesi denir⁽³⁷⁾.

f- Nüzûl sebebinin bilinmesi, hakkında âyet inen kişinin kim olduğunun tesbîti ve başkasıyla karıştırılmamasına yarar. Böylece, âyette müphem olan şahıs belirlenmiş olur; suç- lu ile suçsuzun birbirinden ayrılma imkânı sağlanmış bulunur. Zîra onda işâret olunan şahıs, başkasıyla karıştırılacak olursa, suçsuz bir kişinin itham olunması, suçlunun da kurtulması imkân dâhiline girer. Meselâ, Mervân b. el-Hakem (Ö. 65/685): "*Ana ve babasına öf, bıktım ikinizden! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni tekrar diriltilememle mi tehdit edi- yorsunuz? diyen kimse...* (Ahkâf 46/17) âyetinin Abdurrahmân b. Ebî Bekr hakkında indiğini söylemişti. Bunun üzerine, Hz. Âişe (r.a.), Mervân'ın bu sözünü reddetmek üzere, âyet'in nüzûl sebebinin açıklarak şöyle demiştir: "*And olsun ki, o, Abdurrahmân b. Ebî Bekr değil- dir. Eğer ben, bu âyetin kimin hakkında indiğini söylemek isteseydim, söylerdim. Allah'a ye- min ederim ki, Ebû Bekr'in âilesi hakkında benim suçsuzluğumu ortaya koyan âyetlerden*⁽³⁸⁾ *başka hiç bir âyet nâzil olmamıştır*"⁽³⁹⁾.

g- Âyetlerin nüzûl sebeplerine vâkıf olunması, onlarda hedef alınan gâyenin anlaşılması, içine aldıkları sırların ve maksatların kavranılması gibi hususlarda faydalı olur. Bu, âyetler üzerinde düşünmek ve tezekkür etmek, onların gösterdiği şekilde amel etmek bakımından en müessir yoldur. Allah Taâlâ Sâd (38) sûresini 29. âyetinde, tefekkürün önemini belirtmek üze- re şöyle buyurmaktadır: "*Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz bu kitap mübârektir; âyetlerini düşünsünler, akli olanlarda öğüt alsınlar*".

Burada şu husûsun da bilinmesinde yarar vardır: Eğer sahâbîler, Kur'an'ın herhangi bir âyeti üzerinde bir şey söylemişlerse, onların bu ifâdeleri, bâzen âyetin nüzûl sebeplerini beyân eden, bâzan da onun manasını izâh ve tefsîr eden sözler olarak kabûl edilirler⁽⁴⁰⁾.

Hülâsa, Kur'an'ın doğru olarak anlaşılması için nüzûl sebeplerinin bilinmesine lüzûm ve ihtiyaç vardır.

3- NÜZÛL SEBEPLERİNİ BİLMENİN YOLU

Sûre ve âyetlerin nüzûl sebeplerini bilme husûsunda tek yol vardır. O da, sahîh nakillerdir. Bu konuda kendilerine istinad edilecek kişiler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlerini işitmiş, âyetlerin inişine şâhit olmuş ve dolayısıyla onların hangi şartlar altında ve ne gibi sebeplerle indiğini iyi bilen sahabedir⁽⁴¹⁾. Vâhidî bu husûsa işâretle şöyle demektedir: "*Kur'an âyetlerinin nüzûl sebepleri hakkında söz söylemek, ancak, Kur'an'ın nüzûlüne şâhit olan, se- beplere vâkıf bulunan ve bu sebepleri bilmek için gayret sarfedip araştırmada bulunan kimse- lerden duymak ve rivâyet etmek sûretiye câiz olur*"⁽⁴²⁾. Nüzûl sebebi, akli muhâkeme yoluyla

(37) Menâhil, I, 107.

(38) Hz. Âişe (r.a.)'nin suçsuzluğunu bildiren âyetler, Nûr 24 sûresi, 11-16. âyetleridir.

(39) Buhari, Tef. (sû. 24), 5 (VI,5), Ebû Davud, Sünen, Mısır 1371/1950, Talak, 27 (II, 686); Tir, Tef. (sûre 24), 25 (V, 329, 330), İbn Mâce, Talak, 27 (I, 669). Krş. el-Buhârî bi Şerhi'l-Kirmânî, Beyrut 1981, XVIII, 4,5; Taberî, Tef., XXVI, 19; Meâlimu't-Tenzil, IV, 60; Menâhil, I, 106.

(40) A.F. Kâdi, Esbâbu'n-Nüzûl, 9.

(41) Menâhil, I, 107; A.F. Kâdi, Esbâbu'n-Nuzûl, 5.

(42) Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 4. Krş. Lübâbu'n-Nukûl, 2.

ve icthadla bilinmez (43). Sahîh bir nakle dayanmaksızın âyetlerin nüzûl sebepleri hakkında söz söylemek, hiç bir delili olmadan gayb hakkında konuşmak gibidir. Bu sebeple müfessirler, bir delîle dayanmadan nüzûl sebebi hakkında konuşmamışlardır. Onlar her ne kadar, asla uygun olmak şartıyla müteşâbihin muhtelif şekilleri hususunda tevîle dalmışlarsa da, müşâhede ve sema' olmaksızın nüzûl sebebi hakkında konuşmanın câiz olmadığına da ittifak etmişlerdir⁽⁴³⁾.

Abdullah İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Bildiğiniz hususlar hâriç olmak şartıyla, bana karşı yalan uydurmaktan sakının. Kim bile bile bana yalan isnâd ederse, o, cehennemdeki yerini hazırlasın*"⁽⁴⁵⁾; "*Kim bilmediği halde Kur'an'a karşı yalan söylesen, o da, Cehennemdeki yerini hazırlasın*"⁽⁴⁶⁾. Bu hadisler, sahâbenin sözlerinde ne kadar dikkatli olmaları gerektiğini bize açıkça göstermektedir. Nitekim onlar, Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişmişler, O'nun emir ve tavsiyelerini dinlemişler, bütün söz ve hareketlerinde doğruluktan ayrılmamışlardır. Sahâbeden pek çoğu vahye şâhit olmuş, âyetlerin hangi hâdiselerden dolayı indiğini görmüş, böylece meselelerin özünü kavramış ve âyetlerin muhtevâ ve hükümlerinin neler olduğunu anlama imkânına kavuşmuşlardır. İşte bu özelliklere sâhibolan o mümtaz zâtlar, görüp duyduğu, zaptedip öğrendiği hakikatları kendilerinden sonra gelen ve kendilerine Tâbiûn adı verilen zâtларada nakledip anlatmışlardır. Şu halde, bir âyetin nüzûl sebebi, sahâbeden menkul ise makbûldür. Çünkü o, icthad konusu olmayan ve semâa dayanan bir meseledir.

Sahâbeden naklolunan merviyâtın hükmü, merfû' hadîs'in hükmü gibidir; itimâda şâyândır ve âyetlerin nüzûl sebebi konusunda güvenilirilecek rivâyetlerdir.

Eğer bir sûre veya âyetin sebep-i nüzûlü, senedinde mevcut olan sahâbî atlanmak sûretiyle mürsel bir hadîsle rivâyet edilmiş olursa, bu ancak başka bir mürsel nakille desteklendiği zaman makbûl addedilir. Burada dikkat edilecek husus şudur: Hadîsin râvîsinin, sahâbeden haberler nakleden tefsîr otoritelerinden birisi olması gerekir. Bunlar, Mücâhid, İkrime ve Saîd b. Cübeyr gibi Tâbiûn'un ileri gelen zatlarıdır⁽⁴⁷⁾. İşte bu şartları taşıyan rivâyetler, nüzûl sebepleri hakkında kendilerine itimad olunan makbûl haberlerdir.

4- NÜZÛL SEBEPLERİNİ İFADEDE KULLANILAN TÂBİRLER

Müfessirlerin sebep-i nüzûlü ifâde husûsunda kullandıkları tâbirler muhtelifdir. Müfessirler bazen, "Bu âyetin nüzûl sebebi şudur... (Sebebi nüzûli'l-âyeti kezâ...) diye tasrîhen, bazen de, âyetin nüzûlüne sebep olan vak'ayı anlattıktan sonra, sebep kelimesini tasrîh etmeksizin "fe" edâtıyla, (fenezelet...) veya (feenzelellâhu...) tâbirlerini kullanırlar. Bazen de, Hz. Peygamber'e herhangi bir hususta bir şey sorulur, bu sorunun cevabı olmak üzere kendisine Allah Taâlâ, bazı âyetleri vahyeder. Fakat, bu durum belirtilmek için sebep-i nüzûl tâbiri kullanılmadığı gibi, yukarıda söz konusu edilen "fa" edâtı da kullanılmaz. Müfessirler, hâdisenin akışını dikkate alarak, onun nüzûl sebebi olduğunu anlayabilirler. Rûhun mâhiyeti hakkında sorulan suâl (İsrâ 17/85) da bu nevidendir⁽⁴⁸⁾. Bunun gibi hâdiseler de, yukarıdakilerde görüldüğü üzere, âyetin nüzûl sebebidir ve hüküm yönünden onlarla birlikte değerlendirilirler.

(43) Suat Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983, 90.

(44) Muhyiddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Hanefî el-Kâfiyeci, *Kitabu't-Tefsîr fi Kavâidi İlimi't-Tefsîr* (terc. ve neşr. İsmail Cerrahoğlu) Ankara 1974.

(45) Buhâri, İlim, 38 (I, 35, 36); Cenâiz, 34 (II, 81); Edeb, 109 (VII, 118); Müslim, Zühd, 16 (IV, 2299); Ebû Dâvûd, İlim, 4 (IV, 63); Tirmizî, Fiten, 70 (IV, 52), İlim, 8,13 (V, 35, 36, 40), Tefsîr, 1 (V, 199).

(46) Müsned, I, 323, 327.

(47) *Menâhil*, I, 107; A.F. Kâdî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 10.

(48) Buhârî, Tefsîr (sûre 17), 11 (V, 228).

Bazı durumlarda da, yukarıda bahsedilen hususlardan hiçbiri söz konusu edilmez. Sâdece: "Bu âyet şunun hakkında nâzil olmuştur" (ve nezelet hâzihi'l-âyetu fi kezâ...) tarzında bir ifâde kullanılır. Bu söz, âyetin nüzûl sebebi hakkında bir nass olarak kabûl edilmez. Zîra bu ifâde, hem nüzûl sebebini, hem de bir başka hususu belirtebilir. Meselâ âyetin gâyesini ve içine aldığı hükmü beyân edebilir⁽⁴⁹⁾.

Eğer bir âyetin nüzûlü hakkında birden fazla ifâde ile karşılaşılabilecek olursa o takdirde ne gibi bir metod takip edilmesi gerekir? Böyle durumlarda, bu ifâdelerden biri, âyetin nüzûlü hakkında delil olarak kabûl edilir, diğeri de, aynı âyetin delâlet ettiği mananın îzahına hamledilir⁽⁵⁰⁾.

5- BİR ÂYETİN NÜZÛL SEBEBİNİN MUHTELİF OLUŞU

Hadis mecmualarında ve tefsirlerde, bir âyetin nüzûl sebebine ait, hâdise yönünden uygun, fakat zaman, yer ve şahıslar bakımından birbirinden farklı bir kaç sebep zikredilmektedir. Zerkeşî bu hususu şöyle açıklamaktadır: "Sahâbe ve Tâbiûn'un âdetlerindedir ki, onlardan biri şu âyet şunun için nâzil oldu dedikleri zaman, ondan kastettiği şey, o âyetin şu hükmü içine aldığını ifâde etmek istemeleridir. Yoksa bu hâdise âyetin nüzûl sebebi demek değildir" ⁽⁵¹⁾.

Bir âyetin nüzûl sebebi muhtelif olduğu zaman, aşağıdaki hususlar dikkate alınarak problem çözülür ve neticeye varılır:

a- Rivâyetlerden biri sahîh, diğeri değilse, sahîh olan alınır; diğeri ise, terk olunur. Buna şu örneği verebiliriz:

Sahîh hadis kaynaklarının rivâyet ettiklerine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir mazeretinden dolayı teheccüd namazı kılmak için bir iki gece kalkmamıştı. Kendisine bir kadın geldi ve : "Ey Muhammed, şeytanını göremiyorum. O, herhalde seni terketmiş olacak" dedi⁽⁵²⁾. Bunun üzerine; "Andolsun kuşluk vaktine, (insanların) sükûna vardığı dem geceye ki, (Habîbim) Rabbin seni terketmedi. (Sana) darılmadı da..." meâlinde olan âyetler nâzil oldu (Duhâ 93/1-3)⁽⁵³⁾.

Yine aynı âyetlerin nüzûl sebebi olmak üzere, bir başka rivâvette de Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan Havle ismindeki kadın şöyle bir olay naklediyor:

"Bir köpek eniği Hz. Peygamber'in evine girmiş ve sedirin altında ölüp kalmıştı. Hz. Peygamber dört gün bekledi vahy gelmedi. Bunun üzerine: "Resulullah Ey Havle Allah Rasûlü'nün evinde ne oldu ki, Cebrâil bana gelmiyor", buyurdu. Bende kendi kendime, şu evi süpürüp bir derleyip toptasam iyi olacak dedim. Temizlemek için süpürgeyi sedirin altına sürünce, birde ne göreyim ki, bir köpek eniği, hemen onu oradan çıkardım. Baktım ki, Hz. Peygamber vahyin ağırlığından dolayı, sakalları titreyerek geldi. Zîra vahy geldiği zaman kendisini bir titreme alırdı. İşte bunun üzerine Duhâ sûresinin ilk beş âyeti nâzil oldu"⁽⁵⁴⁾.

İslâm âlimleri bu iki hadisi ele alıp değerlendirmeye tâbi tutmuşlar, bunlardan birincisinin sahîh, ikincisinin de gayr-ı sahîh olduğu neticesine varmışlardır. Bu konuda İbn Hacer el-Askalânî (Ö. 852/1449) şunları söylemektedir: " Köpek (eniği) sebebiyle Cebrâil'in vahy ge-

(49) Burhân, I, 31.

(50) Bk. Burhân, I, 32; Lübâbu'n-Nukûl, 3; Menâhil, I, 108.

(51) Burhân, I, 32; krş. Lübâbu'n-Nukûl, 3.

(52) Buhârî, Fadâil, 1 (VI, 97). Vahyin geciktirilmesinin pek çok sebep ve hikmetleri vardır. Bunlardan birisi de, onun hıfz ve zaptının kolaylaştırılmasıdır. Şâyet birden indirilmiş olsaydı insanlara güçlük gelirdi. Onun nüzûlü vak'a ve maslahatlara göre olmuştur (Bedruddin el-Aynî, Umdetu'l-Kâri, Beyrut ts., XX, 14).

(53) Taberî, Tefsir, XXX, 231 vd.; Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 256; Lübâbu'n-Nukûl, 140.

(54) Vâhidî, a.g.e., 256; Lübâbu'n-Nukûl, 140; Menâhil, I, 110.

tirmede gecikmesi rivâyeti meşhûrdur. Fakat onun nüzûl sebebi oluşu garîbdir. Bu rivâyetin isnadında da bilinmeyen bir kişi vardır. Öyle ise sahîh olanına itimat edeceğiz" (55).

b- Bir âyetin sebab-i nüzûlüne dâir olan her iki rivâyet te sahîh olabilir. Şâyet rivâyetlerden birini öbürüne tercih ettiren sebepler varsa, bu rivâyet kabûl olunur; öteki terkedilir. Bu tercih sebepleri, râvinin olayı bizzat görmüş olması ve rivâyetin daha sahîh bir kaynaktan nakledilmesi gibi hususlardır.

Buhârî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan tahrîç ettiği bir haber'e göre, o şöyle demiştir: Hz. Peygamberle birlikte Medînedeki bir tarlada bulunuyorduk. Kendisi hurma dalından bir asâyaya dayanıyordu. O arada, yahûdîlerden bir grup geldi. Aralarında şöyle konuşuyorlardı; O'na rûhu soralım; hayır sormayalım, belki hoşlanmayacağımız bir karşılık verir; nihâyet rûhu sordular. Bunun karşısında Hz. Peygamber sükût etti, onlara cevap vermedi (bir müddet öyle kaldı). Bundan anladım ki, kendilerine vahy geliyordu; yerimden kalkmadım. Vahyin gelişi bittikten sonra: "*Sana rûhu soruyorlar. De ki, rûh Rabbimin emrindedir. Size az bir ilimden başka bir şey verilmemiştir*" (İsrâ 17/85) meâlindeki âyeti okudu⁽⁵⁶⁾.

Tirmizî'nin naklettiğine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Kureyş müşrikleri yahûdîlere, bize bir şey söyleyin de şu adam (Hz. Peygamber)'a soralım, dediler. Onlar da, O'na rûhu sorun dediler. Onlar da sordular; bunun üzerine Allah Taâlâ: "*Sana rûhu soruyorlar. De ki, rûh Rabbimin emrindedir. Size az bir ilimden başka bir şey verilmemiştir*" âyetini cevap olarak indirmiştir⁽⁵⁷⁾.

Şimdi bu iki rivâyeti kısaca şöyle değerlendirebiliriz:

Yukarıda naklolunan ikinci habere dikkat edilirse görülür ki, rûh hakkında soru soranlar Mekke müşrikleridir. Buna göre âyet Mekkidir. Birinci habere göre ise, aynı soruyu soranlar yahûdîlerdir; âyet Medenîdir. Birinci haber, şu iki sebepten dolayı diğerine tercih edilmektedir:

aa- Birinciyi Buhârî, ikinciyi Tirmizî rivâyet etmiştir. Buhârî'nin rivâyetleri dâima Tirmizî'ninkilere tercih edilir.

bb- Birincinin râvisi olan Abdullah b. Mes'ûd, hâdiseye bizzat şahit olmuştur. İkinci haberi hakleden Abdullah b. Abbâs'ın hâdiseyi gördüğüne dair bir delil yoktur. Müşâhede diğer delillerden daha kuvvetli bir delil olduğundan dolayı, birinci haber ikinciyeye tercih edilir⁽⁵⁸⁾. Neticede, rûhtan bahseden âyetin esas nüzûl sebebi, İbn Mes'ûd'dan nakl olunan sahîh haberdur⁽⁵⁹⁾.

c- Bir âyetin sebab-i nüzûlüne ait rivâyetlerin her ikisi de sahîh olabilir ve sıhhatte birbirlerine eşit durumda bulunabilirler. Bu durumda, iki rivâyetin arası cemedilir ve hâdiselerin âyetin nüzûlünden önce meydana geldiği söylenir. Fakat hâdiselerin zaman itibâriyle birbirine

(55) Ebu'l-Fadl İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır 1959, X, 339. Krş. Menâhil, I, 110.

(56) Buhârî, *Tefsîr* (sûre 17), 11 (V, 228). Hadisin geniş manası için bkz. *Fethu'l-Bârî*, X, 11, 18; Aynî, XIX, 33, 34; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bulak 1304/1886, VII, 202, 203.

(57) Tirmizî, *Tefsîr* (Sûre 17), 18 (V, 304). Hadisin geniş manası için bkz. el-İmâm el-Hâfız b. el-Arabiyyî'l-Mâlikî, *Arızatu'l-Ahvezi bi Şerhi Sahîhi'l-Tirmizî*, (k. Tefsîr) Mektebetu'l-Maârif, XI, 299.

(58) *Menâhil*, I, 111.

(59) Rûhla ilgili bu âyetin geniş manası için bkz. Taberî, *Tefsîr*, XV, 155 v.d.; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Tahran (Kahire 1937 den ofset), XXI, 36 ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'l-Kur'an*, Mısır 1369/1950, X, 323, 324; Ebussuûd, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm li Mezâya'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Mısır, ts., III, 230, 231; Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, Beyrut, ts., XV, 151 vd. Elmalılı M. H. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1938, IV, 3197 v.d.

yakın olması icabeder. İbn Hacer de, âyetin nüzûlüne sebeb olan hâdiselerin teaddüdüne engel olmadığını söylemiştir⁽⁶⁰⁾. Bunun örneği şudur:

Buhârî; İkrime tarîkiyle İbn Abbas'tan şunları nakletmektedir:

"Hilâl b. Ümeyye, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in huzurunda, karısını Şerik b. Sehmâ ile zinâ etmekle itham etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hilâl'e:

- Delil getir, aksi halde, sırtına had cezâsı tatbik olunur, buyurdu. Hilâl:
- Yâ Rasûlellah! Şimdi içimizden biri, karısını birisiyle zinâ hâlinde görürse, şahit aramaya mı gitsin? diye itiraz etti. Hz. Peygamber yine:
- Ya delil getirirsin, ya da hadde mârûz kalırsın, diye sözüne devam etti. bunun üzerine Hilâl:
- Seni Hak ile gönderene yemîn ederim ki, ben doğru söylüyorum ve Allah'da sırtımı haddem kurtaracak vahyi mutlaka indirecektir, dedi. bunun üzerine Cebrâil (a.s.) indi ve şu âyetleri getirdi:

"Karılarına zinâ isnâd edip te kendilerinden başka şahitleri olmayanların şahitliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur. Beşincide ise, eğer yalancılardan ise Allah'ın lânetinin üzerine olmasını diler. kocasının yalancılardan olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutması, cezayı kadından kaldırır. Beşincide de, kocası doğrulardan ise Allah'ın azabının kendi üzerine olmasını diler" (Nûr 24/6-9).

Sahîh hadis otoritelerinin Sehl b. Sa'd'dan tahrîc ettikleri bir rivâyete göre, Uveymir adındaki bir zat, Âsım b. Adıyy'e gelerek şöyle dedi: Bir kimse zevcesinin yanında başka birini bulduğu takdirde onu öldürürse, kendisi de öldürülecek; Böyle bir durumda bu adam ne yapmalıdır? Lütfen, bu müşkil meseleyi bir kere, benim için Rasûlullah (s.a.v.)'a soruverseniz, der. Bunun üzerine, Âsım, Hz. Peygamber'e gelip: Yâ rasûlallah, diye söze başladı ve meseleyi sordu. Fakat, Hz. Peygamber bundan pek hoşlanmadı ve böyle şeylerin sorulmasını da ayıpladı⁽⁶¹⁾. Sonra Uveymir, Âsım b. Adıyy'e Hz. Peygamber'in ne cevap verdiğini sordu. O da, O'nun böyle meselelerin sorulmasını iyi görmediğini ve ayıpladığını söyledi. bunun üzerine Uveymir: Vallahi ben çekinmem, bunu kendim Hz. Peygamber'e sorarım dedi ve gidip:

- Ya Rasûlallah! Bir kimse karısıyla birlikte bir kişiyi zinâ hâlinde bulsa, kadının kocası zânîyi öldürmeli, sonra siz de (kısasen) onu öldürmeli misiniz? Böyle bir durumda bu adam ne yapmalıdır? dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:
- Ey Uveymir, senin ve karının hakkında Allah Taâlâ Kur'an âyeti⁽⁶²⁾ gönderdi buyurdu; bu karı-kocaya Allah'ın Kur'an'da tâlim ettiği şekilde mülâane etmelerini⁽⁶³⁾ emretti. İlk önce

(60) Menâhil, I, 111.

(61) Hz. Peygamber'in kendisine sorulan bu suâlden hoşlanmamasının sebebi, henüz meydana gelmediğini sandığı böyle bir şeye lüzûm ve ihtiyaç bulunmadığı kanaatında olmasındandır. Sonra müslümanların ırz ve nâmusuyla ilgili böyle sözler, yahûdî ve münâfıkların dedikodusunu mûcip olur endişesindedir. Bkz. Aynî, XIX, 74, 75; Zeynuddîn Ahmed Zebîdî, Kâmil Mirâs, Sahîhi Buhârî Mustasarı Tecridi Sarîh Ter-cemesi, İstanbul 1947, XI, 158.

(62) Nûr. 24/6-9.

(63) Mülâane: Buna liân da denir. Kelimenin aslı, uzaklaştırmak ve kovmak anlamında olan la'ndır (Sihâh, IV, 2196; Müfredât, 471; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs, Mektebetü'l-İslâmiyye, VI, 255). Mülâane: Karı, kocanın lânetleşmesidir. Şöyle ki: Önce koca, dört defa arka arkaya, hâkimin huzurunda; karısına işâret ederek, karıma zinâ isnat etmekte muhakkak ben, doğru söyleyen bir adamım, vallahi diye yemin eder. Beşincide, eğer ben yalancı isem, Allah'ın lâneti üzerime olsun, der. Sonra kadın aynı şeyi yapar. Bkz. Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, Bedâiyu's-Sanâî, Beyrut 1374/1974, III, 238 vd; Aynî, XIX, 74, 75; el-Mevsilî, el-İhtiyâr, İstanbul 1980, III, 168.

erkek, karısına karşı lânetle yemîn etti. (Sonra da kadın kocasına karşı yemin etti⁽⁶⁴⁾). Daha sonra Uveymir:

- Yâ Rasûlallah! Bu kadını nikâhımda tutarsam, ona zulmetmiş olurum, diyerek kadını boşadı. Uveymir ile karısının bu hâdisesinden sonra, lânetleşen çiftlerin -kocanın boşamasıyla- ayrılmaları âdet oldu⁽⁶⁵⁾.

İşte yukarıda naklolunan rivâyetlerin her ikisi de shîhtir. Birini diğere tercih ettirecek bir sebep te mevcut değildir. Bunun halli kolaydır: Aynı şeyi ayrı ayrı şahıslar birbirine yakın zaman aralıklarıyla Hz. Peygamber'e sormuşlar, bunun üzerine de yukarıda işâret olunan Nûr sûresi âyetleri indirilmiştir. Her ikisi de sahîh olan ve birbirlerine muâriz olmayan bu rivâyetlerin birisinin kabûl, diğere reddolunmasını icap ettirecek bir durum yoktur⁽⁶⁶⁾. Bu rivâyetlerin ikisi de, adı geçen âyetlerin nüzûl sebebi olmaları husûsunda makbûl ve geçerli haberdirlir.

d- Bir âyetin nüzûlüne sebeb olan rivâyetin her ikisi de sıhhatta müsâvî olur, birini diğere tercih ettiren bir âmil de bulunmaz, aralarındaki zaman uzaklığı dolayısıyla, her ikisinin birlikte kabûlü imkansızlaşırsa, bu durumda yapılacak şey, âyetin mükerrer olarak nâzil olduğuna hükmezmektir. Bunda hiç bir mahzûr yoktur; bu başlangıçtan beri tatbîk olunan bir husustur. Âlimler, mükerrer nüzûlden bahsederek, bâzen âyetin nüzûlünün tekerrür edebileceğini ve bunun, meselenin unutulmasını önleyeceğini, onun hatırlamasında yararlı olacağını, şânının yüceltilmesi gibi hususlarda yardımcı olacağını ifade etmektedirler⁽⁶⁷⁾.

Bu kısma şu âyetler örnek gösterilmektedir:

e- Beyhakî (ö. 458/1066) ve el-Bezzâr (Ö. 354/965'in Ebû Hüreyre (Ö. 57/676) den rivâyet ettiklerine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) amcası Hz. Hamza (r.a.)ın şehîd olduğunu öğrenince, gidip vücûduna baktı ve ona müsle⁽⁶⁸⁾ yapılmış olduğunu gördü. Bundan son derece müteessir oldu ve: "*Senin yerine onlardan 70 kişiye müsle yapmak sûretiyle öldürecek ve el-bette intikamını alacağım*" dedi. Bunun üzerine, şu âyetler (Nahl 16/126, 127, 128) nâzil oldu⁽⁶⁹⁾; "*Eğer cezâ vermek isterseniz, size yapılanın aynıyla mukabele edin. Sabrederseniz and olsun ki bu, sabredenler için daha iyidir. Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyla; onlara üzülmeye, kurdukları düzenlerden de endişe etme. Allah şüphesiz sakınanlarla ve iyilik yapanlarla beraberdir*".

Bu âyetlerde, Hz. Peygamber'in ve diğere müslümanların adâletle hareket etmeleri, kesinlikle müşriklerin ve câhillerin yaptıkları gibi insanlara işkence ile muâmele etmemeleri gerektiği bildirilmektedir. Hz. Hamza'ya yapılan insanlık dışı hareket ve vücûdunun paramparça edilmesi karşısında fevkalâde müteessir olan Hz. Peygamber ve sahâbenin hislerine mağlup olmamaları, akıl ve mantık çerçevesinde hareket etmeleri, nefislerine hâkim olmaları, sabretmeleri ve hattâ affetmeleri lâzımgeldiği ifade olunmaktadır. Yine bu âyetlerde, karşı taraf cezâlandırılacağında, aynı cezanın verilmesi ve fakat haddi aşmaktan kaçınılması ve işkence yapılmaması, diğere insanlara kötü örnek olunmaması ve iyi bir çığır açılması gerektiği beyân olunmaktadır⁽⁷⁰⁾.

(64) Tec. Terc. XI, 159.

(65) Buhârî, Tefsîr (sûre 24), 1, (VI, 3, 4); Müslim, Liân, 1, (II, 1129; krş. Vâhidî, E. Nüzûl)

(66) Menâhil, I, 112, 113.

(67) Burhân, I, 29; Menâhil, I, 113.

(68) Müsle: Bir kişiye, burun ve kulağını kesmek, gözünü oymak sûretiyle işkence etmektedir. Başkalarına ibret olacak şekilde cezâ vermeye de müsle denir. Bk. en-Nihâye, V, 294; Lisânu'l-Arab, XIV, 137; Âsım Efendi, Kamûs Tercemesi, İstanbul 1305/1887, IV, 85.

(69) Taberî, Tefsîr, XIV, 196; Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 164; İbn Kesîr Tef. II, 592; Lübâbu'n-Nukûl, 82; A.F. Kâdî, Esbâbu'n-Nüzûl, 136; Mebâhis, 144; Menâhil, I, 113.

(70) Bk. İbn Kesîr, Tefsîr, II, 592.

Tirmizî'nin Übey b. Ka'b'dan naklettiğine göre, Uhud savaşında, ensârdan 64, Muhâcirlerden de 6 kişi şehîd edilmişti ve Hz. Hamza da bunlar arasında bulunuyordu. Ensâr, Hz. Hamza'ya müslâ yapılmış olduğunu görünce: "Eğer bir gün bizim elimize fırsat geçer de, müşriklere gâlip gelirse, elbette araplardan hiç bir kimseye yapılmamış bir ceza ve işkence ile mukabele edeceğiz", demişlerdi. Allah Taâlâ, Mekke Fethedildiği gün; "Eğer ceza vermek isterseniz, size yapılanın aynıyla mukabele edin... âyetlerini (Nahl 16/126, 127, 128) indirdi (71).

Bu ve benzeri rivâyetler göstermektedir ki, yukarıdaki âyetler, önce Uhud savaşında sonra da Mekke'nin Fethi gününde inzâl olunmuşlardır. Bazı âlimler ise, söz konusu âyetlerin, önce Mekke'de, sonra, Medîne'de, daha sonra da üçüncü defa olmak üzere, Mekke'nin Fethi günü nâzil olduğunu savunmuşlardır⁽⁷²⁾. Bütün bunlardan, âyetlerin nüzûlünün tekerrür etmiş olmasından başka bir tevcîhe gitmeye lüzûm olmadığı neticesi çıkmaktadır.

6- BİRDEN FAZLA ÂYETİN TEK SEBEPTEN DOLAYI NÜZÛLÜ

Yukarıda da görüldüğü üzere, bir tek âyetin nüzûlüne birden çok hâdise vesîle olduğu gibi, bunun aksine, yalnız bir tek hâdise, iki ve daha ziyâde âyetin inmesine sebep olabilir. Bunda, hakkın beyân edilmesi, insanların ikna olunarak hidâyete ulaşmalarına vesîle olunması gibi hususlarda mâni bir hal yoktur. Aksine, böyle olması, iknâ husûsunda daha belîğ ve beyân konusunda daha açık bir durum arz etmektedir. Allah Taâlâ, insanların irşâd edilmesi konusunda dilediği kadar âyet indirir ve onların hakkı ve huzûru bulmalarını te'mîn eder⁽⁷³⁾.

a- İki âyetin bir tek sebebe bağlı olarak inişine örnek:

Kaynakların İbn Abbas'dan naklettiklerine göre, o şöyle anlatmaktadır: Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir ağacın gölgesinde oturuyordu. Şöyle buyurdu: "Biraz sonra size şeytan gözleriyle bakan bir insan gelecek, geldiğinde onunla konuşmayın!" Çok geçmeden mavî gözlü bir adam çıka geldi. Hz. Peygamber ona: "Sen ve arkadaşların niçin bana sövüyorsunuz?" dedi. bunun üzerine adam gidip arkadaşlarını getirdi; sövmediklerine dâir yemîn ettiler, Hz. peygamber de, onları affetti. Bunun üzerine Allah Taâlâ şu âyetleri indirdi⁽⁷⁴⁾.

"And olsun ki, müslüman olduktan sonra inkâr edip küfür sözünü söylemişler iken, söylemedik diye Allah'a yemîn ettiler, başaramıyacakları bir şeye giriştiler; Allah ve peygamber'i bol nîmetinden onları zenginleştirdi ve oç almaya kalktılar. Eğer tövbe ederlerse iyiliklerine olur; şâyet yüz çevirirlerse, Allah onları dünyâ ve âhirette can yakıcı azâba uğrattır. Yeryüzünde bir dost ve yardımcıları yoktur" (Tevbe 9/74).

Özet olarak bu âyette, münâfıkların durumuna işâret olunmakta, onların Hz. Peygamber'e ve sahabeye karşı yalan yere yemîn ettikleri ve hâtta Hz. Peygamber'e sükasta teşebbüste buldukları, netîce itibâriyle onların bu iki yüzlü hareketlerine karşı dikkatli davranılması gerektiği vb. hususlar yer almaktadır⁽⁷⁵⁾.

Yine yukarıda söz konusu edilen hâdise ile ilgili olmak üzere şu âyet inzâl olunmuştur⁽⁷⁶⁾.

(71) Tirmizî, Tefsîr (Sûre 16), 17 (V, 299); Taberî, Tefsîr, XIV, 96; Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 164; İbn Kesîr, Tefsîr, 592; Lûbâbu'n-Nukûl, 82; Mansûr Ali Nâsîf, et-Tâcu'l-Câmiu li'l-Usûl li Ehâdisi'r-Rasûl, Mısır 1351/1932, IV, 139, 140; Abdu'r-Rahman b. el-Cevzi, Zâdu'l-Mesîr fi İlimi't-Tefsîr, Beyrut 1385/1965, IV, 507. Krş. Muhammed b. İshâk, es-Sîre, tahkîk: Muhammed Hamîdullah, Konya 1401/1981, 314, 315.

(72) Menâhil, I, 113.

(73) Menâhil, I, 114.

(74) Taberî, Tefsîr, X, 185, 186.

(75) Krş. Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil, İstanbul 1329/1911, 260; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 371, 372.

(76) Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 235; Menâhil, I, 115.

"Allah, onların hepsini tekrar dirilttiği gün, size yemîn ettikleri gibi, O'na yemîn ederler; kendilerine bir yarar sağlayacağını sanırlar. Dikkat edin; onlar şüphesiz yalancılardır" (Mücâdele 58/18).

b- Bir Vak'a Sebebiyle İkiden Ziyâde Âyetin Nüzûlüne Örnek:

Tirmizî'nin naklettiğine göre, bir gün Ümmü Seleme: Yâ Rasûlellah! Allah Taâlânın, hicret husûsunda kadınlardan bahsettiğini duymuyorum, dedi⁽⁷⁷⁾. Bunun üzerine, Allah Taâlâ da şu âyeti inzâl etti⁽⁷⁸⁾. "Rableri onların duâlarını kabûl etti: Birbirinizden meydana gelen sizlerden, erkek olsun, kadın olsun, iş yapanın işini boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, yolumda ezâyâ uğratılanların, savaştan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. And olsun ki, Allah katından bir nîmet olarak onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Nîmetin güzeli Allah katındadır" (Âlü İmrân 3/195).

Yine Tirmizî ve bazı kaynaklarda naklolunduğuna göre, Ümmü Seleme: Erkekler savaşıyor, kadınlar savaşmıyor ve biz kadınlar mîrasdan yarım hisse alıyoruz, dedi. Bunun üzerine Allah Taâlâ şu âyeti inzâl etti⁽⁷⁹⁾: "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin. Erkekler, kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan bol nîmet isteyin. Doğrusu Allah her şeyi bilir" (Nisâ 4/32).

Kaynaklarda naklolunan bir başka rivâyette, yine, kadınların durumunun kur'an'da zikredilmemiş olduğu tarzındaki konuşmalardan sonra şu âyet inzâl olunmuştur⁽⁸⁰⁾. "Doğrusu erkek ve kadın müslümanlar, erkek ve kadın mü'minler, boyun eğen erkek ve kadınlar; doğru sözlü erkek ve kadınlar, sabırlı erkek ve kadınlar, gönülden bağlanan erkekler ve kadınlar, sadaka veren erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, işte Allah bunların hepsine mağrîfet ve büyük ecir hazırlamıştır" (Ahzâb 33/35).

NÜZÛL SEBEPLERİNDE TARİH UYGUNLUĞU MESELESİ

Nüzûl sebepleri konusunda, âyetin indirilmesine âmil olarak gösterilen bir haberin, her şeyden önce tarihi gerçeklere uyması ve onlarla bağdaşması gerekir. Bir âyetin nüzûl sebebi diye ileri sürülen bir vak'anın, târihî bilgilerle tenâkuz teşkil edecek bir mâhiyet arzetmemesi, mutlaka, onlarla mutabakat hâlinde bulunması icâbeder. Aksi takdirde bu sebep-i nüzûl geçersiz sayılır.

Şimdi bu hususla ilgili olmak üzere, bir âyeti ele alarak, onun nüzûl sebebi üzerinde duralım.

"Allah'ın mescidlerinde O'nun isminin anulmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zâlim kim olabilir? Onların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. Dünyâda onlar için rüsvaylık vardır; Âhirette de en büyük azâb yine onlar içindir" (Bakara 2/114).

Bu âyetin sebep-i nüzûlünün ikinci rivâyeti olarak Katâde (Ö. 118/736)'den şu haber naklolunmaktadır: "Bu âyet Bâbilli Buhtunnasr ve adamları hakkında nâzil olmuştur. Onlar yahûdilerle savaştılar ve Kudûs'ü de tahrib ettiler. Rumlardan olan hıristiyanlar da bu işde ona yardımcı oldular"⁽⁸¹⁾.

(77) Ümmü Seleme, Mekke'den Medîne'ye ilk hicret eden hanımlardan. Bk. Tirmizî, Tefsîr (Sûre 4), 5 (V, 237).

(78) Tirmizî, Tefsîr (sûre 4), 5 (V, 237); Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 80; Kesîr, Tefsîr 441.

(79) Tirmizî, Tefsîr (sûre 4), 5 (V, 237); Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 85.

(80) Tirmizî, Tefsîr (sûre 33), 34 (V, 354); İbn Kesîr, Tefsîr, III, 487; Menâhil, I, 115.

(81) Taberî, Tefsîr, I, 498; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 20; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 156; Tefsîr Usûlü, 116.

İslâm âlimleri, bu rivâyeti değerlendirmeye tâbi tutmuşlar, onun tarihî gerçeklere uymadığı gerekçesiyle âyetin nüzûl sebebi olarak kabûlüne imkân olmadığı kanaatine varmış ve reddetmişlerdir. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için konuyu biraz daha açıklamakta yarar vardır.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, esas itibarıyla bu âyette yer alan, "*Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların yıkılmasına çalışanlar*"ın mecûsî İranlılar, hristiyân Romalılar ve puta tapan mekke Müşrikleri olduğunu beyân etmektedirler. Nitekim, İrân hükümdarı olan Buhtunâsır, M.Ö. 633 tarihinde Kudûs'ü tahrip etmiş, İsrâil Oğulları devletine son vermiştir. Şehir, sonraları yeniden imar edilmiştir. Asırlar geçtikten sonra, Kudûs bu defa, Roma kayserlerinden Neron'un halefi Ospasyanoş ve oğlu Titos tarafından, Hz. İsbâdan 40⁽⁸²⁾ yıl sonra 2. defa tekrar tahrîbe uğramıştır. Böylece yahûdiler, taşkınlıklarının cezasını görmüş, sürgün ve esaret hayatı yaşamışlardır. Nihâyet, Hz. Ömer Kudûs'ü fethettiği zaman, şehri yeniden imar etmiş, huzurlu ve müreffeh bir hayat tarzı ortaya koymuştur. Âyetin nüzûlüne sebep olan müşriklere gelince, onların da, Hudeybiye günü, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mescid'i Haram'a girmesine mâni olan Mekkeli putperestler olduğu belirtilmektedir (83).

Aslında âyet mutlakdır. Her zaman ve her yerde, Allah'ın mâbetlerine girilmesine engel olan, Allah'a kulluk yapılmasına mâni olmak için zor kullanan ve Allah'ın mescidlerinin madeten ve mânen tahrîbe uğratılmasında rolü bulunan bütün insanlardır.

Bu izâhattan sonra, şimdi, Taberî, Vâhidî ve Suyûtî tarafından naklolunan şu rivâyetin tenkidine geçelim: "Bu âyet Babilli Buhtunâsır ve adamları hakkında nâzil olmuştur. Onlar yahûdilerle savaştılar ve Kudûs'ü de tahrîb ettiler. Rumlardan olan hristiyanlar da bu işde ona yardımcı oldular".

Zamanımız âlimlerinden Subhî's-Salih (Ö. 1987), Bakara 2/114. âyetinin nüzûl sebebi olarak gösterilen bu rivâyette, târih yönünden uyuşmazlık bulunduğunu, çünkü, Buhtunâsır (84) ın yahûdileri mağlup edip Kudûs'ü yıkışının M.Ö. 633 tarihine rastladığını, henüz dünyâya gelmeyen hristiyanların ona yardımının sözkonusu olamayacağını belirtmekte, bu yüzden anılan haberi nakledenleri tenkit ederek rivâyetin asılsızlığını ortaya koymaktadır. Tenkitlerine önce Vâhidî'den başlayan yazarın görüşlerini şöylece özetleyebiliriz:

Vâhidî, bu âyetten mâbedleri küçük gören, ibâdetlere mâni olan, mukaddesâta hücum eden ve mescidlerin yıkılmasına çalışanlar azâb edileceği neticesini çıkarmaz, aksine, fâhiş bir hataya düşer. Şâyet, onun bu hatası yalnız kendisini ilgilendirmiş olsaydı, o kadar önemli sayılmazdı. Fakat o, bu hatasını Allah'ın kitabındaki bir nass'a hamletmektedir. Oysa, ne kendi hatasını ve ne de başkasınınkini Kur'an'a yüklemeye hakkı yoktur. Vâhidî, Kudûs'ün tahrîbinde, Hristiyanların Buhtunâsır'a yardım ettiklerini nakletmekle büyük bir tarihi hataya düşmektedir. Halbu ki Buhtunâsır'ın Kudûs'ü tahrîbi, Hz. İsbâ'nın doğumundan 633⁽⁸⁵⁾ yıl önce vukubulmuştur (86). Yine aynı âlim, Vâhidî'nin, şu iki sebepten dolayı mâzûr sayılabilece-

(82) Bu 2. tahrîb hâdisesinin bazı kaynaklarda daha başka tarihlerde olduğu kaydedilmektedir. Menâr tefsirinde, bunun, Milâdî 70 yılında meydana geldiği yazılmaktadır. Bk. M. Abduh-R. Rıza, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, Mısır 1366/1946, I, 430.

(83) İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 156, 157; Rûhu'l-Maânî, I, 363; *Tefsiru'l-Menâr*, I, 432, 433; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 132; *Hak Dini*, I, 375; *Mebâhis*, 138.

(84) Bazı kaynaklarda Buhtunâsır, M.Ö. 604-561 yılları arasında yaşamış, Kudûs'ü de M. Ö. 587 tarihinde zaptetmiş, yahûdileri esârete düşürmüştür. Bk. B. Carra de Vaux, *Buhtunâsır*, *İslam Ans*, Ist. 1961, II, 774-775. Buhtunâsır.

(85) Carra De Vaux'ya göre, Buhtunâsır'ın Kudûs'ü tahrîbi, M.Ö. 587 tarihinde meydana gelmiştir. Bk. *İslâm Ansiklopedisi*, II, 775.

(86) *Mebâhis*, 137, 138; *Tefsiru'l-Menâr*, I, 431.

ğini de ilâve etmektedir: 1- Tarihçi olmayışı, 2- Bu görüşü benimsediğini söylemeksizin sâdece nakletmiş olması.

Taberî'ye gelince, kendisi büyük bir tarihçi, huccet ve hâfız olduğu hâlde, nasıl olup da böyle fâhiş bir tarih hatasına düşmüştür? Demek ki, tarihçi olan bir zâtın rivâyetleri arasında da tarihî tutarsızlıklar bulunabiliyor. Hattâ Taberî, Buhtunâsr ve hristiyan işbirliği haberini, Vâhidî gibi yalnız nakletmekle yetinmiyor, aynı zamanda onu, diğer rivâyetlerle karşılaştırarak tercih ediyor⁽⁸⁷⁾.

İbn kesîr de bu konuda özetle şunları söylemektedir:

Taberî, söz konusu âyetin nüzûl sebebinde, Buhtunâsr'ın Kudüs'ü tahrîbi sırasında, hristiyanların ona yardımcı oldukları görüşünü benimsemiş, Rumlar zaman zaman Beyt-i makdis'i yıkmaya çalıştıkları halde, Kureyşlilerin Ka'be'yi yıkmaya teşebbüs etmedikleri görüşünü savunmuştur. Kanaatımca, nüzûl sebebi olarak, kureyşlilerin Hz. Peygamber'i mescid-i Haram'da namaz kılmaktan alıkoymaları görüşü daha doğrudur. Yine Taberî'nin: "*Âyette bir tahrîbden bahsediliyor; fakat müşrikler, Mescid-i Haram'ı harâb etmemişlerdir.*" tarzındaki ifâdesi de iknâ edici bir delîl sayılmaz. Zira Kureyş müşriklerinin tahrîbatı daha büyük ve daha tehlikelidir⁽⁸⁸⁾.

Aslında, Allah'ın mescidlerinin îmarı, hem maddî ve hem de ma'nevî olduğu gibi, tahrîbi de maddî ve ma'nevî olmak üzere iki türdür. Onların maddeten yapılması ve onarılması, şeklen binâlarının meydana getirilmesi, tezyîni ve estetik bir güzellik kazandırılmalarıdır. Ma'nevî yönden tahrîb de, onların içerisinde ibâdetlerin yapılmaması ve yapılmasına engel olunmasıdır. Nitekim Kureyş müşrikleri, Ka'be'yi putlarla doldurdular, onlara taptılar ve aynı zamanda bu putları Allah'a ortak koştular. Hz. Peygamber'in ve ashâbı'nın Mescid-i Harâm'a girmelerine de mâni oldular. Böylece, müslümanların kulluk görevlerini yerine getirmelerine engel olmaya yeltenmiş, Allah'ın Mescid'ini mânen yıkmaya çalışmışlardır⁽⁸⁹⁾.

Yine bu konu ile ilgili olarak Süleymân Ateş de şu bilgiyi vermektedir:

"Buhtunâsr'a hristiyanların yardım etmiş olmaları iddiâsı tamâmen uydurmadır. Çünkü Buhtunâsr, Hz. isâ'nın doğumundan altı asır önce hüküm sürmüş olan İrân hükümdârıdır. Âyeti belli kimselere hamletmek doğru değildir. Âyet mutlaktır. buradaki mescidler, mutlak olarak tüm mescidlere şâmidir. Her mescidden Allah'ın kullarını menedenler, âyetin hükmüne girerler" (90).

Burada, Suyûtî (Ö. 911/1505)'nin de Taberî ve Vâhidî gibi, Kudüs'ün tahrîbinde, hristiyanların Buhtunâsr'a yardımcı oldukları rivâyetini nakletmiş olduğunu belirtmekte yarar vardır⁽⁹¹⁾. Gerçekte, Suyûtî de, Dînî ve İslâmî ilimlerin pek çoğunda geniş bilgiye sâhip olan ve bu konularda değerli eserler meydana getirmiş bulunan meşhûr bir âlimdir⁽⁹²⁾. Buna rağmen o da, tarih yönünden tenâkuz ifâde eden uydurma bir haberi nakletmekte bir mahzûr görmemiş, bu haberin ne senedi ve ne de muhtevâsı husûsunda herhangi bir değerlendirme ve açıklamada bulunmamıştır. Bu da, suyûtî için tenkit konusu olan önemli bir hatadır.

(87) Mebâhis, I, 137.

(88) İbn Kesîr, Tefsîr, I, 156; krş. Siddîk hasan Han, Fethu'l-Beyân fi Makâsıd'ı'l-Kur'an, Kahire 1965, I, 208, 209.

(89) İbn Kesîr, I, 156; Krş. Rûhu'l-Maânî, I, 363; Tefsîru'l-Menâr, I, 430; A.F. Kâdî, Esbâbu'n-Nüzûl, 20.

(90) Süleymân Ateş, Kur'an-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri, Ankara 1982, I, 108.

(91) Bk. Suyûtî, ed-Dürrül-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, Beyrut ts., I, 108.

(92) Suyûtî'nin eserlerinin sayısı muhtelif kaynaklara göre, 500-600 arasında değişmektedir. Bk. Abdülkadir Karahan, "Suyûtî", İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1970, XI, 260. Brockelmann, Suyûtî'nin 441 eserinin adını ve buldukları kütüphaneleri kaydetmiştir. Bk. Carl Brockelmann, Geschichte Der Arabischen Litteratur, Leiden 1949, II, 180 v.d., Zweiter Supplementbande, Leiden 1938, II, 178 v.d.

Netice olarak, Taberî, Vâhidî ve Suyûtî, naklettikleri rivâyetin muhtevâsının, vak'anın tarihi ile uyuşup uyuşmadığına dikkat etmemişler ve tenkide uğramışlardır. Bu da gösteriyor ki, Nüzûl Sebebi konusunda naklolunan haberlerin târih yönünden de uygunluk taşıması önemli bir husustur.

NÜZÛL SEBEPLERİ KONUSUNDA UMÛM-HUSÛS MESELESİ

İslâm âlimleri, bir hâdise sebebiyle veya Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sorulan bir suâlden dolayı nâzil olan bir âyetin hükmünde, sebebin husûsiliğine mi, yoksa lafzın umûmi oluşuna mı itibâr olunacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları, lafzın umûmîliğini esas almış, ona göre hüküm vermişler; bazıları da, sebebin husûsiyetine göre değerlendirmede bulunmuşlardır.

Konunun iyi anlaşılabilmesi için, kısaca, umûm, husûs; âmm ve hâss kelimelerinin lûgat ve ıstılah manalarını belirtmekte yarar vardır.

Umûm kelimesi lûgatta, şâmil olmak, kaplamak, uzamak gibi anlamlara gelir. Aynı kökten türeyen âmm lafzı da, müteaddit ve sayıca fazla olan şeylere şumûlü bulunan manasını ifâde eder⁽⁹³⁾. Âmmı şöyle târif edebiliriz: O, hiç bir inhisâr manası taşımaksızın, kendisine uygun olan her şeyi ihtivâ eden bir lafızdır⁽⁹⁴⁾.

Husûs, bir şeye hâs ve âit olmak manasını ifâde eden bir kelimedir⁽⁹⁵⁾. Aynı kökten gelen hâssın târifi de şöyledir: O, tek bir mana için yalnızca kendisinin tâyin ve tahsîs edilmiş olduğu her lafızdır⁽⁹⁶⁾.

Yukarıda, islâm âlimlerinin lafzın umumî oluşuna mı, yoksa sebebin husûsiliğine mi itibâr edileceğinde ihtilâf ettiklerini belirtmiştik. Usûl âlimlerinin büyük çoğunluğu, yalnız tek hâdiseden dolayı bile bir âyet nâzil olsa, yine de hüküm, sebebin husûsiliğine göre değil, lafzın umûmî oluşuna göre değerlendirilir demişler ve bu görüşün doğruluğunu savunmuşlardır⁽⁹⁷⁾. Buna karşı, bazı âlimler de, itibârın lafzın umûmîliğine değil, sebebin husûsiliğine olduğu fikrini benimsemişlerdir⁽⁹⁸⁾.

Usûl âlimlerinin dilinde, "mu'teber olan lafzın umûmudur, sebebin husûsu değildir" ifadesi meşhûr olmuştur. Bununla şunu anlatmak istemekte idler: Bir suâl, bir vak'a gibi husûsî bir sebeple vârid olsa bile "âmm, umûmu üzere bâkîdir". Şu halde hüküm nasslara, nassların şumûlündeki hükümlere göre; yoksa hüküm bu nassların vârid olmasına vesîle teşkil eden sebeplere göre değildir. Buna göre nass, âmm sîga ile vârid ise, nassın umûmuyla amel etmek lâzımdır. Bu umûmî nassın nüzûl ve vürûduna sebep olan şey bir suâl yahut vukûbulmuş bir hâdise olsun, sebebi dikkate alınmaz. Zîra nassın umûm sîgasıyla vârid olması demek, Şâri' (Allah)'in, nassın hükmünün umûmî olmasını istemesi, sebebine hâs olmamasını dilemesi demektir⁽⁹⁹⁾. Bu konu ile ilgili örnekler pek çoktur. Şimdi bunlardan birkaçını görelim:

(93) Sıhâh, V, 1992, 1993; Lisânu'l-Arab, XII, 425 vd.

(94) Bk. es-Seyyidü's-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürânî, K. Târifât, İstanbul 1300/1882; Ebu'l-Bakâ el-Huseyn el-Kefevî, Kitâbu'l-Külliyât, Kâhire 1280/1868, 241, 242; Abdu'l-Kerîm Zeydân, el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh, İstanbul 1979, 254, Krş. Hudaî Bey, Usûlu'l-Fıkh, Mısır 1382/1962, 161vd.

(95) Tehzîbu'l-Lûga, VI, 552; Lisânu'l-Arab, VII, 24 vd.; Mecduddîn Muhammed Ya'kûb el-Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, Beyrut ts., II, 312; el-Müfredât, 150.

(96) Ebu'l-Bakâ, Külliyyât, 242; el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh, 231.

(97) Bk. Burhân, I, 32, 33; İtkan, I, 30; Menâhil, I, 116. Krş. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, er-Risâle, Mısır 1388/1969, 33, 34.

(98) İtkan, I, 30; Menâhil, I, 116, 117. Yukarıda, Nüzûl Sebeplerinin Bilinmesinin Lüzum ve Faydaları kısmı, (d) bendi (s. 102) nde, âyetin ihtivâ ettiği hükmü tahsîs eder, ifâdesi, bu görüşü benimseyenlerin fikridir. Bk. Menâhil, I, 104.

(99) el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh, 272; Kâmil Mirâs, "Âmm", İslâm-Türk Ansiklopedisi, İstanbul 1369/1941, I, 337, 338.

Rivâyet olunduğuna göre, Ebû Hüreyre (r.a.), şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.)'e biri gelerek, ey Allah'ın Rasûlü! Biz deniz yolculuğu yaparken beraberimizde az miktarda su alabiliyoruz. O su ile abdest alırsak, susuz kalırız. Bu durumda deniz suyundan abdest alabilir miyiz? dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "*Denizin suyu temiz ve temizleyici, deniz hayvanlarının ölüsünün* (100) *etini yemek de helaldir*" (101) buyurmuştur. Buradaki, "*suyu temiz ve temizleyicidir*" tâbiri âmmdır; zarûî olan veya olmayan bütün hallere şâmindir. Burada hüküm, suâlin husûsiliğine göre değildir; soranın yanına aldığı suya ihtiyacı olduğundan dolayı, deniz suyu ile abdest alınıp alınmayacağını sorması haline mahsûs değildir. Yine nassın (deniz suyunun temiz ve temizleyici olduğu tarzındaki) hükmü, yalnız soruyu soran kişiye mahsûs değil, herkese şumûlü bulunan umûmî bir hükümdür⁽¹⁰²⁾.

Kur'andaki "*liân*" âyetleri belli bir şahıs veya şahıslar hakkında nâzil olmuş, sonra bu hüküm herkese tâmîm olunmuştur. Liân âyetleri: "*Karılarına zinâ isnâd edip de kendilerinden başka şahidleri olmayanların şahidliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahidliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahid tutmasıyla olur. Beşincisinde, eğer yalancılardan ise Allah'ın lânetinin kendisine olmasını diler*" (Nûr 24/6-7) meâlindeki âyetlerdir.

Bu âyetler, ister zevcesinin zinâkâr olduğunu iddiâ eden Hilâl b. Ümeyye, isterse bir başka kişi hakkında indirilmiş olsun, onların hükmü yalnız bu şahıslara mahsûs değildir; karılarının zinâkâr olduklarını iddiâ eden bütün kocalar hakkında umûmîdir; âmmdır⁽¹⁰³⁾.

Yukarıda zikrolunan görüşü benimseyen âlimlerin fikirlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Eğer sebep-i nüzûlü husûsî olan bir âyetin lafzı umûmî ise, bahsedilen bu nassın hükmüne, herhangi bir başka hâdise kıyas olunamayacağı gibi, bu konuda ichtihad da yapılamaz⁽¹⁰⁴⁾.

Bazı kaynaklarda naklolunduğuna göre, Hümeze suresi (104), Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ve diğer bazı insanlarla alay eden, gıybet yapan ve aleyhte konuşan Ümeyye b. Halef⁽¹⁰⁵⁾, Ahnes b. Şurayk⁽¹⁰⁶⁾, Velîd b. Muğîra⁽¹⁰⁷⁾, Cemîl b. el-Cumahî⁽¹⁰⁸⁾ hakkında inzâl olunmuştur.

Hümeze suresinin meâli:

- 1- (İnsanları) diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işâretler yaparak alay eden her fesatçı kişinin vay haline!
- 2- O ki mal yığdı, onu saydı durdu.
- 3- Malının kendisini ebedî yaşatacağını sanır.
- 4- Hayır, and olsun ki o, Hutame'ye atılacaktır.
- 5- Hutame'nin ne olduğunu sen nereden bileceksin?

(100) Bu hâdiste yer alan deniz hayvanlarının ölüsünden maksat, balıktır. Bk. Tirmizî, Tahâre, 52. bâbının dip notu (I, 101).

(101) Tirmizî, Tahâre, 52 (I, 101).

(102) el-Vecîz, 272; Menâhil, I, 116, 117.

(103) el-Vecîz, 273; Menâhil, I, 118, Krş. A.F. Kâdî, Esbâbu'n-Nüzûl, 153,154.

(104) Menâhil, I, 118.

(105) Keşşâf, IV, 795; Lübâbu'n-Nükûl, 142; A.F. Kâdî, Esbâbu'n-Nüzûl, 249.

(106) Taberî, Tefsîr, XXX, 293; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Te'vîlatu Ehli's-Sünne, Topkapı/Medîne, No: 180, vr. 806b; Keşşâf, IV, 795.

(107) Mukatil b. Süleyman, Tefsîr, İstanbul, Hamîdiye, no: 58, vr. 472a; Te'vîlât, 806b; Keşşâf, IV, 795; İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 548.

(108) Taberî, Tefsîr, XXX, 293; A.F. Kâdî, Esbâbu'n-Nüzûl, 249.

6- O, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.

7- (O öyle) bir ateştir ki, gönüllere işlemiştir.

Bu sûre'nin nüzûl sebebi, her ne kadar yukarıda zikrolunan kişilerden bir veya bir kaçının çirkin ve kötü şeyleri yapması ise de, hüküm aynı şeyleri yapan herkese şâmidir. Zira itibâr, sebebin husûsîliğine değil, lafzın umûmîliğinedir⁽¹⁰⁹⁾.

İslâm âlimleri ve özellikle usûl bilginleri, sahâbenin konu ile ilgili görüşlerini şöyle hülâsa etmektedirler: Onlar, bir kısım âyetlerin bazı şahıslar hakkında inzâl olduğunu ifâde etmek için, "*hâzihi'l-âyetü nezelet fi kezâ*" tâbirini kullanmışlar; fakat, hiç bir zaman bu sözleriyle, bu âyetlerin hükümlerini, sırf nüzûle sebeb olan kişilere tahsîs etmemiş, başkalarını bunların dışında bırakmayı murad etmemişlerdir. Sâhâbîler ve âlimler, lafızların âmî ve hâss oluşu hakkında ihtilafa düşmüşlerse de, onlardan hiç biri Kitâb ve Sünnette yer alan hükümlerden çoğunun muayyen şahıslara âit olacağı görüşünü iddiâ etmemişlerdir⁽¹¹⁰⁾ bu hususla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz: 1- Kelâle⁽¹¹¹⁾ âyeti: "Ey Muhammed! Senden fetvâ isterler. De ki, Allah, anası, babası ve çocuğu olmayan (kelâle)'in mîrası hakkındaki hükmü şöyle açıklar..." (Nisâ 4/176). Bu âyet Câbir b. Abdillâh hakkında nâzil olmuştur⁽¹¹²⁾; fakat âyetin ihtivâ ettiği hüküm, aynı özelliği taşıyan diğer bütün insanlara şâmidir⁽¹¹³⁾. 2- Yahûdiler hakkında nâzil olan âyetler: "*O halde Allah'ın indirdiği Kitâb ile aralarında hükmet, Allah'ın sana indirdiği Kur'an'ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma; eğer yüz çevirirlerse bil ki, Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezâlandırmak istiyor. İnsanların çoğu gerçekten fâsıktırlar*" (Mâide 5/49), "*Yoksa câhiliyye hükmünü mü arıyorlar? Yakinen bilen bir toplum için Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır?*" (Mâide 5/50).

İbn Abbas'(r.a.)'dan rivâyet olduğuna göre, o şöyle anlatıyor:

"İçlerinde ka'b b. Esed, Abdullah b. Sûryâ ve Şâs b. Kays'ın da bulunduğu yahûdî âlimleri (Ahbâru'l-Yehûd) 'n den bir grup insan toplanmış ve kendi aralarında şöyle konuşmuşlardı:

- *Haydi Muhammed'e gidelim. Belki O'nu dininden döndürebiliriz. Ne de olsa O da bir insan, diyerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'in huzûruna çıktılar ve:*

- *Ey Muhammed! Bizim, yahûdîlerin ileri gelenleri, âlim ve efendileri de bize tâbî olur, karşı çıkmazlar. Bizimle bir topluluk arasında bir anlaşmazlık vardır. Onlarla aramızda seni hakem yapalım. Sen de bizim lehimize hüküm ver ki, sana inanalım ve seni tasdik edelim, dediler. Hz. Peygamber, bu teklifi kâbûl etmedi. Allah Taâlâ da, bu iki âyeti indirdi"* (114).

Yahûdîler hakkında indirilmiş olan bu âyetlerin hükmü, aynı durumda hareket eden diğer bütün insanlar için de geçerlidir; onları da şumûlüne almaktadır⁽¹¹⁵⁾.

Suyûtî ve Zerkânî, hükmün, sebebin husûsîliğine göre değil, lafzın umûmî oluşuna göre verileceğini kabul eden âlimlerdendir. Bununla birlikte onlar, tahsîsî manadaki âyetlerden bahsederek, lafzında umûmîlik olmayıp muayyen bir konuda inen âyetlerin hükmünün indiği

(109) Keşşâf, IV, 795; A.F. Kâdî, Esbâbu'n-Nüzûl, 249. Krş. Muhammed Mahmûd es-Savvâf, Fâtihatü'l-Kur'an ve Cüz'ü Amme el-Hâtimu li'l-Kur'an, Mekke 1406/1985, 491.

(110) İbn Teymiyye, Mukaddime; 44; Menâhil, I, 119.

(111) Kelâle: Usûl ve fûru' bırakmadan ölen kişi anlamını ifâde eden bir tâbirdir. Bk. Müfredât, 455.

(112) Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 107.

(113) İbn Teymiyye, Mukaddime, 44; Mecmûu Fetâvâ İbn Teymiyye, Riyâd 1381/1961, XIII, 338; Menâhil, I, 119.

(114) Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, 113; İbn Teymiyye, Mukaddime, 41; İtkan, 31; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 67. Krş. Tâberî, Tefsîr, VI, 273, 274; Meâlim, 43; A.F. Kâdî, 92.

(115) Bk. Mecmûu Fetâvâ, XIII, 39; Menâhil, I, 119.

kimseye âit olacağını iddia etmişlerdir⁽¹¹⁶⁾. Örnek: "Arınmak için malını veren, en çok sakınan kimse ise, ondan (Cehennemden uzak tutulur" (Leyl 92/17, 10). Bu âyetler, Hz. Ebu Bekr hakkında inmiştir; bunda icma vardır⁽¹¹⁷⁾, Ancak anılan âlimler, onların hükümlerinin de o zâta mahsûs olduğunu söylemekte, bunu ispat edebilmek için de, şu delili ileri sürmektedirler: Âyette geçen "el-Etkâ" kelimesinde (el) harf-i târifî mevsûl değil, ahd içindir; ma'hûd da Hz. Ebu Bekr'dir. Sonuç olarak, bu âyetler tahsîsî manada inmiştir⁽¹¹⁸⁾.

Bu görüş, azınlıkta kalan âlimlerin savunduğu, cumhurun kanâatına aykırı bir görüştür. Onlara göre, bu nevi âyetlerin hükümlerinin başkalarına da teşmil edilebilmesi için, kıyas ve icthâat yapılır; böylece aynı vasfı taşıyan kişiler, âyetin içine aldığı hükümlere muhâtap olmuş, onların şumûlüne girmiş olurlar. Bu hususa ışık tutan delil, "bir tek kişiye verilen hüküm, topluma verilen hüküm gibidir"⁽¹¹⁹⁾ kaidesidir⁽¹²⁰⁾.

Daha önce de geçtiği üzere, nüzûl sebepleri konusunda açıklanması güç bir takım meseleler bulunmaktadır. Bu hususların açıklığa kavuşturulmasında yardımcı olmak üzere, Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (Ö. 1176/1762) şunları söylemektedir: "Zor mevzûlardan biri de nüzûl sebebini bilmektir. Buradaki zorluğun yönü, mütekaddimûn ve müteahhirûnun muhalefetlerinin bulunuşudur ki, bu da sahâbe ve tâbiûnun sözlerini araştırmakla meydana çıkar. Onlar, şu âyet şu hususta nâzil oldu, lafzını, Hz. Peygamber zamanında vâkî olan bir hâdiseye hâs olarak kullanmadılar. Bu sözlerle belki onlar, Hz. Peygamber zamanında veya O'ndan sonra âyetin tasdik ettiği şeylerin bazısını zikredip, bu hususta nâzil oldu diyorlar. Burada bütün esaslara uygunluğa lüzûm yoktur, belki hükme intibak kâfîdir" (121).

Muhtelif fırkaların ortaya çıkmasında etkili olan âmillerden biri de nüzûl sebeplerindeki ihtilâftır. Gerek âyetlerin nüzûl sebeplerinin iyi bilinmesi ve gerekse kasıtlı olarak hâdiselerin tahrîf edilmeleri yönlerinden, tefsirlerde yanlış hükümlere varılmasına vesîle olmuştur. Bükeyr (Ö. 122/740), Nâfi (Ö. 117/735)'ye İbn Ömer (r.a.)'in Harûriyye fırkası⁽¹²²⁾ hakkındaki görüşünü sorduğunda, O, onları Allah'ın mahlûkatının en şerlisi olarak görüyordu. Zîra onlar, kâfirler hakkında nâzil olan âyetleri, mü'minlere âitmiş gibi addetme yoluna gittiler, şeklinde cevaplandırmıştı⁽¹²³⁾.

Sahâbe içerisinde tefsiri iyi bilen ve âyetlerin nüzûlüne sebep olan hâdiselere vâkîf olan zâtlardan, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un konu ile ilgili sözlerini burada nakletmekte yarar vardır. Hz. Ali şöyle demektedir: "Vallahi inen her âyetin ne hakkında, nerede, kim hakkında indiğini bilirim. Rabbim bana hissiden bir kalp ve konuşan bir dil vermiştir" (124). İbn Mes'ûd da: "Al-

(116) İtkan, I, 31; Menâhil, I, 117.

(117) Taberî, XXX, 228; el-Hâkim, el-Müstedrek, Beyrut, II, 552; Meâlimu't-Tenzîl, IV, 496; Keşşâf, IV, 764; Envâru't-Tenzîl, 802; Nizâmuddin el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Kummî en-Nîsâbü'rî, Garâibu'l-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkan, Mısır 1389/1970, XXX, 111; İbn Kesir, Tefsir, IV, 520; Tantâvî Cevherî, el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'an, Mısır 1351/1932, XXV, 194; Ahmed Mustafa el-Merâğî, Tefsiru'l-Merâğî, Mısır 1393/1973, XXX, 178.

(118) İtkan, I, 31; Menâhil, I, 117.

(119) Bk. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, Beyrut 1351/1932, I, 364. Krş. Mâlik b. Enes, el-Muvatta', Kahire 1370/1951, Bey'a, 2 (II, 982, 983); Tirmizî, Siyer, 37 (IV, 152).

(120) Menâhil, I, 117.

(121) Mehâsinu't-Te'vîl, I, 29; Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğuşu, Ank. 1968, 50.

(122) Harûriyye fırkası: Hâricilerin en büyük kollarından birisi olan Muhakkime-i Ülä mensupları, Hz. Ali (r.a.)'nin Sıffin'den Kûfe'ye dönüşünden sonra Harûrâ'ya çekildikleri için bunlara (Harûriyye) denmiştir. Bk. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdî'l-Kerîm eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut 1975, I, 157 (İbn Hazm, el-Fisal fi'l-Milel kenarında).

(123) Mehâsinu't-Te'vîl, I, 38; Kur'an Tefsirinin Doğuşu, 50; Tefsir Usûlü, 117.

(124) İbn Sa'd, Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr, Beyrut 1957, II, 338.

lah'a yemin ederim ki, Kitabda nâzil olan âyetlerin kim için ve nerede nâzil olduklarını en iyi ben bilirim" (125) demiştir.

Gerçekte, her âyet için bir nüzûl sebebi aranılmasına gerek yoktur. Zîra âyetlerin çoğu, ihtiva ettiği manayı anlatmak için inmiştir. İbn Teymiyye bu hususla ilgili olarak şunları söylemektedir: "*Bazı âyetlerin nüzûl sebebi bilinmez. Bu takdirde âyetin sebab-i nüzûlü doğrudan doğruya âyetin manasıdır. Yâni o âyet ihtivâ ettiği manayı anlatmak için nâzil olmuştur*" (126).

Bu durumda, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un yukarıdaki sözleri, kendilerinin âyetlerin nüzûlüne âmil olan hadiseleri v.b. hususları bildiklerini ve pek çok âyetin anlamını kavradıklarını ifade eder; her âyetin nüzûl sebebi bulunduğunu göstermez.

Yazımızın baş taraflarında da belirttiğimiz gibi, nüzûl sebeplerini bilmenin yolu, vahyin nüzûlüne şahit olan sahabenin sözlerini iyi tesbit etmek ve onlardan faydalanmaktır. Esasen nüzûl sebepleri, asr-ı saâdetten ve sahabe devrinden itibaren tefsîr hareketlerinde mühim tesirler icrâ etmiş, ihtilafların meydana çıkmasında âmil olmuş ve mezheplerin teşekkülünde önemli roller oynamıştır.

NÜZÛL SEBEPLERİ İLE İLGİLİ MÜSTAKİL ESERLER

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, te'lif ettikleri eserlerinde Nüzûl Sebepleri konusuna yer vermişlerdir. Hadîs mecmûlalarının Tefsir Bölümleri umûmiyetle bu mesele ile ilgili rivâyetleri ihtivâ etmektedirler. Bir kısım İslâm âlimleri, Nüzûl Sebepleri mevzûunda müstakil eserler yazmış, bazı araştırmacılar da, konu ve makale olarak bu hususla ilgili çalışmalar yapmışlardır. Şimdi bu konuda müstakil eser yazarları ve eserlerini görelim.

1- Ali b. Medîni (Ö. 234/848): İsmâil b. Buhârî (Ö. 256/869)'nin hocası olan bu zâtın konu ile ilgili eseri zamanımıza kadar ulaşmamıştır⁽¹²⁷⁾.

2- Ali b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasan el-Vâhidî (Ö. 468/1076): Esbâbu'n-Nüzûl. Bu konuda günümüze ulaşan ilk eserdir⁽¹²⁸⁾. Bu kitap 1315/1897 de Mısır da basılmış, 1379/1959 ve 1388/1968 tarihlerinde tekrar tabolunmuştur.

3- İbrahim b. Ömer. İbrahim b. Halîl Burhâneddîn Ebu'l-İshâk el-Ca'berî (Ö.732-1332): Vâhidî'nin Esbâbu'n-Nüzûl'ünü, senetlerini hazf ile ihtisar etmiş, herhangi bir ilavede bulunmamıştır⁽¹²⁹⁾.

4- Şeyhu'l-İslâm Ebu'l-Fadl İbn Hacer el-Askalânî (Ö. 852/1448): Esbâbu'n-Nüzûl. Bu kitap henüz müsvedde halinde iken mellif vefat ettiğiinden dolayı, tam olarak elde edilememiştir⁽¹³⁰⁾.

5- es-Suyûtî (Ö. 911/1505): Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl. Müellifin kendi ifadesine göre eser, kendi zamanına kadar bu konuda yazılmış kitapların en değerlisidir⁽¹³¹⁾. Eser, Celâleyn Tefsiri kenarında çeşitli tarihlerde tabolunmuş, bir de, 1290/1873 tarihinde Kahi-re'de müstakil olarak basılmıştır.

(125) Taberî, Tefsîr, I, 80; İbn Teymiyye, Mukaddime, 96.

(126) Mukaddime, 48; Tefsîr Usûlü, 117.

(127) Burhân, I, 22; İtkan, I, 29; Menâhil, I, 99.

(128) Burhân, I, 22; İtkan, I, 29; Menâhil, I, 99.

(129) İtkan, I, 29; Menâhil, I, 99.

(130) İtkan, I, 29; Menâhil, I, 99.

(131) İtkan, I, 29.

6- Abdulfettâh el-Kâdi: *Esbâbu'n-Nüzûl anî's-Sahâbeti ve'l-Müfessirîn*. Ezher âlimlerinden olan müellifin bu eserinin Kahire'de iyi bir tab'ı yapılmıştır. Kitap, Salih Akdemir tarafından türkçeye terceme edilerek 1986 tarihinde Ankara'da basılmıştır.

Ayrıca şu zatlar da, Nüzûl Sebepleri ile ilgili eserler yazmışlardır:

Abdurrahman b. Muhammed, el-Ma'rûf İbn Mutarrîf el-Endelûsî (Ö. 402/1011), Muhammed b. Es'ad el-İrâkî (Ö. 567/1171), Abdurrahman b. el-Cevzî (Ö. 597/1201), Muhammed el-Hanefî Hasen b. Ali et-Teymî (Ö. 847/1443), İbn Atıyye el-Uchûrî (Ö. 1190/1776)⁽¹³²⁾, Tahsin Emiroğlu⁽¹³³⁾, Muhsin Demirce⁽¹³⁴⁾, Ahmet Yaşar⁽¹³⁵⁾.

SONUÇ:

Kur'an-ı Kerîm'in doğru olarak anlaşılmasında yardımcı bir takım ilimler vardır ki, bunlara: Ulûmu'l-Kur'an denir. Nüzûl sebepleri de bunların içinde yer almaktadır. Âyetlerin muhtevâlarını araştırmak ve onların maksatlarını kavramak isteyen kişinin aklına ilk gelen suallerden bazıları, acaba şu âyet niçin nâzil olmuştur? Bunun indirilmesine âmil olan hâdiseler nelerdir? gibi sorulardır. İşte, nüzûl sebeplerinin bilinmesi, bu ve benzeri soruların cevaplandırılmasına büyük ölçüde yardım eder; âyetlerin içine aldığı esasların daha iyi anlaşılması, Kur'an'ın hedef aldığı hususların daha sağlam kavranılmasında önemli rol oynar.

Kur'an'ın bütün sûre ve âyetlerinin nüzûl sebebi mevcut değildir. Aslında buna ihtiyaç da yoktur. Zira Allah Taâla, insanlara bildirmek istediği hususları, herhangi bir vak'a ve sebebe bağlamadan doğrudan doğruya Peygamber'ine vahyedip bildirir. Onun için biz bugün, az sayıda sûre ve âyetin nüzûlüne âmil olan hâdiseleri bilme imkânına sâhibiz. Nüzûl sebeplerini öğrenmenin yolu, sahâbeden bu konuda naklolunan sahîh rivâyetlerdir. Çünkü onlar, tenzile şâhit olmuş, âyetlerin nüzûlü zamanındaki olayları görmüş, o durumun heyecânını yaşamış ve hükümlerini tatbîk etmişlerdir. Ancak, tefsirlerde ve esbâb-ı nüzûl kitaplarında yer alan bu hususla ilgili rivâyetlerin hepsi sahîh değildir. Hattâ bu rivâyetler içerisinde, tarihî yönden tenâküz teşkil eden, bu itibarla da uydurma olduğundan şüphe olmayan haberler de bulunmaktadır. Bunun için, nüzûl sebepleri konusunda rivâyetlerin sıhhatına dikkat edilmeli, kaynaklarda yer alan haberlerin mutlaka, sahîh hadîs mecmûalarındakiyle karşılaştırılmalı, rivâyetlerin muhtevâlarının vak'alarla uygunluk taşıyıp taşımadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Yoksa âyetlerin hükümlerinde yanlış sonuçlar doğar.

Nüzûl sebepleri konusu, gerçekte, sahâsı geniş olan önemli bir konudur. Biz bu yazımızda konuyu imkânlar ölçüsünde sağlam kaynaklara dayanarak kısaca inceledik; âyetlerin nüzûlünde âmil olan hâdiseleri bilmenin, Kur'an'ın manasının doğru olarak anlaşılması ve hükümlerinin ortaya konmasındaki fayda ve rolünü tesbite çalıştık. Temennimiz, meselenin, sahîh rivâyetlerin ışığında, yeniden geniş bir şekilde ele alınıp incelenmesi ve Kur'an hakikatlarının daha iyi anlaşılmasına çalışılmasıdır.

(132) Ömer Rıza Kehhâle, *Uchûrî'nin eserinin isminin, İrşâdürrahmân fi Esbâbi'n-Nüzûl olduğunu bildirmektedir*. Bk. *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dimaşk 1958, IV., 287.

(133) Emiroğlu'nun, *Esbâb-ı Nüzûl* isimli bir eseri vardır. 1965 yılında Konya'da yayınlanmaya başlanan bu kitap sebeb-i nüzûl ile ilgili bir eser değil, geniş bir tefsirdir.

(134) Bu araştırmacının eserinin ismi: *Esbâbu'n-Nüzûl ve Esbâbu'n-Nüzûl'e Dair Eserler*'dir (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Ü. İlahiyat Fak. 1984.

(135) A. Yaşar'ın eserinin ismi de: *Taberî Tefsiri'nin Nüzûl Sebepleri Açısından İncelenmesi*'dir (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak., 1984.

BİBLİYOGRAFYA

- Abduh, Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Mısır 1366/1947.
 el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1351/1932.
 el-Âlusî, Rûh'l-Maânî, Beyrut (?)
 Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305/1887.
 Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, Ankara 1982.
 Aydemir, Abdullah, "Esbâbu'n-Nüzûl" *Diyanet Dergisi*, Yıl: 1972, C.XI, s. 10
 el-Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed, *Umdetu'l-Kârî*, Beyrut (?)
 el-Bagavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el Bagavî, *Meâlimu't Tenzil*, Beyrut 1407/1987.
 el-Bennâ, Ahmed Abdurrahman, *el-Fethu'r-Rabbânî*, Mısır 1396/1976.
 el-Beydâvî, Nâsiruddin Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil*, İstanbul 1329/1911.
 Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden 1949, *Zweite Supplementbande*, Leiden 1938.
 el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Camiu's-Sahîh* (Buhârî), Bulak 1304/1886.
 Carra De Vaux, "Buhtunnasr" *İslam Ansiklopedisi*, İst. 1961.
 Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, Ankara, 1968.
 —, *Tefsir Usûli*, Ankara, 1971.
 —, *Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, Ankara, 1984.
 —, *Kitabu't-Teysîr fî Kavaidi İlmî't-Tefsir* (Terc.). Ank. 1974.
 el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, Beyrut 1979.
 el-Cürcânî, es-Seyyidu's-Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Tâ'rifât*, İst. 1300/1882.
 Ebu'l-Bakâ, el-Hüseyn el-Kefevî, *Kitabu'l-Külliyât*, Kahire 1280/1863.
 Ebu Dâvûd, Sünen, Mısır 1371/1992.
 Ebussuûd, el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Mısır (?)
 el-Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Lüğa*, Kahire (?)
 el-Firûzâbâdî, Mecduddin Yâkûb, *el-Kamusu'l-Muhît*, Beyrut (?)
 Hudarî Bey, *Usûlu'l-Fıkh*, Mısır 1382/1962.
 İbnu'l-Cevzî, Abdurrahmân, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tesîr*, Beyrut 1385/1965.
 İbnu'l-Esîr, el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, Mektebetu'l İslâmiyye
 İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Lüğa*, Bağdad, 1345/1926.
 İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Mısır 1959.
 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut 1388/1969.
 İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, Sünen, Mısır 1372/1952.
 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1956.
 İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Beyrut, 1958.
 İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, Tahkîk: Adnan Zarzûr, Beyrut 1392/1972.
 İbn Teymiyye, *Mecmûa Fetâvâ*, Riyâd, 1381/1961.
 el-Kâdî, Abdulfettâh, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Kahire (?)
 el-Kâfiyeci, Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Hanefî, *Kitabu't-Teysîr fî Kavaidi İlmî't-Tefsir*, (Terc. ve neşr, İ. Cerrahoğlu), Ank. 1974.
 Karahan, Abdülkadir, "Suyûtî", *İslam Ansiklopedoisi*, İst. 1970.
 el-Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ûd, *Bedaiu's-Sanâi*, Beyrut 1374/1974.
 el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, Bulak 1304/1886.
 Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dimaşk, 1958.
 el-Kirmânî, *el-Buhârî bi Şerhi'l-Kirmânî*, Beyrut, 1981.
 Koçyiğit, Talat, *Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, Ank. 1984.
 el-Kurtubî, Ebu Abidillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Mısır 1369/1950.
 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Kahire 1370/1951.
 el-Mâturîdî, Ebu Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (yazma) Topkapı / Medîne, No: 180.
 el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merâğî*, Mısır 1393/1932.
 el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, İst. 1980.

- Mîrâs, Kâmil, **Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Terc.** İst. 1947.
 Mîrâs, Kâmil, "**Âmm**", İslâm-Türk Ansiklopedisi, İst. 1360/1941.
 Mukatil b. Süleymân, **Tefsir**, İst. Hamûdiye, No: 58.
 Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Mısır 1374/1955.
 Nâsif, Mansûr Ali, **et-Tâc**, Mısır 1351/1965.
 en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman, **Sünen**, Mısır 1348/1930.
 en-Nîsâbûrî, Nizâmuddîn el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Kummî, **Garâibu'l-Kur'an**, Mısır 1389/1970.
 er-Râğibu'l-İsfahânî, **Mu'cemu Müfredâtî'l-Elfâzı'l-Kur'an**, tahkîk: Nedim Mar'aşlı, Dârül-Kâtibi'l-Arabî.
 er-Râzî, Fahrüddîn, **Mefatî hu't-Gayb**, Tahran (Kahire 1937'den ofset)
 Reşîd Rıza, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakîm**, Mısır 1366/1946.
 es-Savvâf, Muhammed Mahmûd, **Fâtihatü'l-Kur'ân ve Cüz'ü Amme el-Hâtim li'l-Kur'ân**, Mekke 1406/1985.
 Sıddîk Hasan Han, **Fethul-Beyân**, Kahire 1965.
 Subhî's -Sâlih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut 1968.
 es-Suyûtî, **Lübâbu'n-Nukûl**, Mısır 1290/1873.
 —, **ed-Dürrü'l-Mensûr**, Beyrut (?)
 —, **el-İtkân**, Mısır 1368/1948.
 eş-Şafîî, **er-Risâle**, Mısır 1388/1969.
 eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdî'l-Kerîm, **el-Milel ve'n-Nihal**, Beyrut 1975.
 eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed, **Fethu'l-Kadîr**, Mısır 1383/1964.
 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân**, Kahire 1357/1939.
 Tantâvî Cevherî, **el-Cevâhir fî Tefsir'l-Kur'an**, Mısır 1351/1932.
 et-Tehânevî, Muhammed Ali, **Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn**, İst. 1984.
 et-Tirmizî, Ebu İsâ, **Sünen**, Mısır 1965.
 el-Vâhidî, Ali b. Ahmed Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasan, **Esbâbu'n-Nüzûl**, Mısır 1388/1968.
 Yazır, M. Hamdi, (Elmalılı), **Hak Dini Kur'an Dili**, İst. 1938.
 Yıldırım, Suat, **Kur'an İlimlerine Giriş**, İst. 1983.
 ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Kahire 1373/1953.
 ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, **Menâhilu'l-İrfân**, Mısır 1372/1952.
 ez-Zerkeşî, **el-Burhân**, Mısır 1376/1957.
 Zeydân, Abdülkerim, **el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh**, İst. 1979.

